

В. ГАДЗІНСЬКИЙ

Д О Н Б А С

—Донбас...
Вугіллям вагітне слово.
Залізом могутній зміст.
Сучасности міць і перемога.
Майбутньої дійсности ток.

—До вас,
Поклади підземелля,
Говорю—
Я—маленький вугільний дріб.
І вас—
Всесильні поклади,
Скриті у нетрах Донбасу—
Вас закликаю я:
«Вставайте з вічного сну».
Не вам лежать під землею,
Не вам спокійно нидіти—
Вашим законом: «Огонь»—
Залізо в ньому кувати...
Метал—свободи криць.

. . .

—Донець тече журливо,
І степ тулиться до нього,
Вітри гуляють—чорти...
Нема, нема: «Майбутнього».
—Донбас!

...Донбас!..

...Донбас!

Не тисячі—
Мільйони шахт...
Я хочу мільярди тон!
І всі робочі з нами!

—І чим ти був, Донбасу степе?
І чим ти будеш у майбутнім?
Твоє вугілля спить без руху...
Здається—спить...

...О—ні!
Не спить вугілля.
Чи бачиш ти? Заводи...
Робочі маси
Працюють без упину—
Для своєї класи.
Заводи.
Могутній праці ритм.
І ллється, мов Дніпро,
Чугун, чугун...

...І ллється він огнистий
Нестримно, мов оркан,
На це, що постаріло, згнило...
І ось:
Встає титан майбутнього...
І хто це? Хто це є?!
Питається весь світ...
І Вандервельд, і Рокфеллер,
І Вандербільдт і Гільфердінг,
І Вудроф Вільсон, Пуанкаре—
Питаються: «І що це є?!»
Валить Донбас залізним словом:
«Не вам в моїх степах копати
Та торгувати моїм тілом.
Не вам по вік за бога мати:
Долар і фунт!»

. . .

...Встає Донбас...
А з ним у Курську «аномалія»
Тремтить,
Тремтить залізним тілом.
І не pomoже Мусоліні,
Ані фашистів криваві штуки—
Падуть, мов думи занепаду,
В смітник історії...
Сьогодні друга на світі сила:
«Союз Донбасу з серпоплугом».

...Донець тече журливо,
 І степ до нього тулиться,
 Вітри гуляють—чорти...
 Нема, нема: «Майбутнього!»
 І «НЕП'у» гнила пика,
 І про концесії говорять,
 Непман зубами щирить
 І «безобразія» творить.
 Степом вітри гуляють,
 Робочий протестує:
 «Хто це?
 Чи я—робочий,
 Чи—спекулянт панує?»
 Я, Я! І я—залізо,
 Ми, ми—єдине тіло
 І все, що проти нас,
 В минуле полетіло.
 Встає, встає вугілля,
 ...Встає, встає Донбас...
 І чим ти є для нас?
 Людей так мало знає,
 Що це приходить час—
 Коли:
 «Зазізовугілля.
 Іскрурадіо—життя,
 Електромотор
 І пропелер
 І тіло звяжуть одно!»
 І бачиш:
 Зорі, світ, земля
 І гора, гора камінна,

Стануть: «Одно».
 Час і кров
 Нічим не будуть—
 Звяжуть нас
 В могутній, творчий діла
 степ!

...А над Донбасом подій льот
 Голосить славу перемоги,
 І б'ють! І б'ють! І б'ють прадзвони
 Залізний, творчий час повстання—
 Встає: «вугілля»...
 І з Донбасу,
 І з плодних нетрів наростання
 Встає:

«Вугілля культур,
 Залізо перелому!»—

...

...І радість, радість... Шепче степ:
 «Вже я не степ—вугілля склад—
 Щезає мирна тишина...
 «Вже я не степ, заліза склад,
 Культуробунту новий лад!»
 ...І шепче степ:
 «Встає Донбас...
 Гей—перемога!
 І для нас встає майбутнє
 з підземелля.

І раду життятворчі хвилі,
 Пролом—повстання гелля—
 «Енергматерій творить світ!»

СИН СЬОГОДНЯШНІЙ

І от, коли сонце сідало за лози, то і вечір вітався з селом. Просипалася ніч, але ще не вставала: вона ледача ще була. Вечір вітався з селом, а коваль Мелентій прощався зі своєю кузнею: скидав передника, підкидав чересла під мішок, накидав чорною товстою плямкою двері і йшов.

І от надворі сутеніло, і в очах у Мелентія теж сутеніло. У справжнього музики завжди над вухо награв мелодія пісень, перекидається лірика Шопена, Бетховена, Верді. А от у коваля грає завжди своя музика, своя поезія. І вторять їй великі молотки, а виводе маленький, що заплішує мичика та забиває охналики. Музиці без мелодії журно, а ковалеві і холодно і голодно. Не творе коваль—сім'я голодує, а кує—є і хліб, є і мелодія!

Так от увечері, коли день відограв уже свою пісню, а ніч ще не встигла взяти акорду темряви, в коваля виграються бурі, і темніє від такої мелодії в очах!

Вранці ніч попрощається с землею, а вечір спить. Встає сонце з-за ставка. Підворушуються діти і кличуть знову коваля до праці: плескати леміші, прутити коси, накладати чересла, а разом—творити пісню праці, пісню заробітку!

От коли сурми грають—це одна музика, а от коли Мелентій закує—це друга. Це його музика, це його пісня. Це сам хліб і сіль. Він її творе, він її розуміє.

О, як вона йому високо любила!

О, як низько-тяжка!

Співи степу—се волошки, хвилі по перелогах, по піріях. Хвилюються ці пісні, шумують, лоскочуть жовті колоски. Пісня коваля—жар, чорний піт, огненний вир. Не хвилює вона волошок, не лоскоче жовто-жовтих колосків. Ні, вона сама чорна праця, вона—гарт, вона—напружені м'язі.

Ковалі самі кують свою пісню!

Волошки їм байдуже, перелогі—так собі, а лоскотання жовтих колосків для їх незрозуміло.

...Мелентій стояв за ковадлом і грів руки молотком. Приходили люде, приносили роботу, гомоніли і нічого не творили.

— Діду, скільки коштує проплескати чересло?

— Цілковий.

— Дорого ж, дядечку, молив присадкуватий дядько під чорним вусом:

— Хай 70.

— Піди пошукай дешевше. Матерія он міліярд.

— Та то ж матерія. Ми й у полотні будемо ходити. Нехай хоч 80.

Дід уже не балакав. Він уп'ячив очі в горен і бурчав звідти:

— Наробили. Платіть же, коли дохазяїнувались.

— Та воно ж гадка була, що покращає, винувато кидали оком дядьки на горен і знизували плечима.

— Покращає, сьорбнув чорний підліток, що сидів на точилі і гострив рубанку.

— Ото ж, каже—з посміхом буркнув рудий з кутка:

— Дурного послухай, то й сам ним будеш.

Дід лукаво з задоволенням протяг зі сміхом рукою по бороді, прищурих свої припорошені пилом брови й кольнух:

— А що, Степане, бій поміщика. Та ні, чортового батька, коли репало, то репалом і здохнеш.

Степан, рябий, незаможник, пирхнув піною і аж підскочив:

— Здохнеш? Хай здиха, коли дурень.

— У, ти розумний,—підтрунив Мелентій,—такий, як і вся ваша парафія.

Степан прикусив губу, надув щоки і щось здорове-здорове хотів випалити. Хотів, але тільки махнув ліктем:

— Що ж, лакузи кадетські. Попихачами і здохнете. Потім сів на прилавок.

— Нехай би вже з їхнього роду, а то—і жмук слини полетів на мішок.

— А то що?—підхвativ дід, сціпивши зуби:

— Такі може ганчурники, як Ви? Еге, ми не таких видали. В кузні стихло. Сопів тільки мішок, та Степан високо дихав, відвернувшись до стіни. Мелентій штрикнув жигалом у горні, буркнув щось і нарешті заново розійшовсь:

— Дошу дадуть. Хи, які-бо то пророки.

— Та вони ж електрикою притягнуть,—перебив діда чорний.

— Еге ж, втяг нижню губу Мелентій:

— Притягнуть злидні рублем, щоб більше не плодились. Тут тобі жара, скотина заливається, пшениця погоріла, вони машинами притягнуть.

— А то що,—захищався Степан,—в Америці вже є такі машини. Треба, то й притягнуть. Техника на все...

— Така мабуть,—облизався дідок біля мішка,—як у нашого Терешкового сина, Кузьки, що приїхав з інституту та почав таки ж оту ж техніку добувати, поки й піч рознесло.

Всі всміхнулись. Один тільки Степан мовчав. Його перевернуло знизу догори, раз, удруге стрясло.

— То чи не буде цього і з нашими пророками,—кончав дідок і засмикав коромислом.

— Чого доброго, а біді що-ранку кланяйся!—з позихом хтось несміливо вимовив.

— Кланяйтесь, коли не можете розправитись,—зло-іронично шпигнув Степан:

— Підіть попові руку поцілуйте, то ще нижче кланятиметься.

— Гм... попові, єхидно підхвativ Мелентій, що ж як піп, то й не чоловік. Заслужив, то й цілують. Не бійсь, вашого Леніна не цілують.

— На що Леніна? Він такий же чоловік, як от і я,—пояснював Степан і підвівсь,—з якої ж ради один одного облизувати. Дурощі це і більш нічого. Підлизість. Чоловік сам не гідний на розум, то й

чмокає попів та хрести усякі, щоб мов заступились за нього. А я, я й без попа дорогу в яму знайду. А то може вони виздыхають,—самозадоволено підсміхнувся Степан,—поки я буду умірати, то тим краще. Все рівно користи з них, як з божого бичка. Паскудять тільки та чорну пропаганду ведуть. Воно б, звичайно, нічого, коли б наші мужики та розбірались, ато, що ж, бички ті ж сірії, привикли у ярмі—цабе та соб, ото тільки їхнього. А вдарив би кулаком по голові та подумав: на кий чорт нам оці патлаті здались. Хаптурки видурювати, миропомазаніє творити хворому, коли той умірає від тифу. Ех, ви—йолопи, дурні, а ще «електрикою притягнуть». Ну то що ж? і притягнуть. Прийде час, то й притягнуть. Не все разом. От ви, діду, молотком гатите, аж очі вилазять, а в городі машиною. Так тобі сокира, як намальована, або й коса, або ще краще, ваш Андрій—руками оцей здоровий, а в заводі—надавив кнопку і як по заказу. Е,—махнув Степан рукою,—що то вже й казати: не бачили, то й очам не віриться, а побачиш, хороше, так тільки іскри сипляться.

— Ото божеська сила—схилив голову дід, що біля коромисла—на всі боки сила.

— Божеська,—відвернувся Степан,—така чисто божеська, як мої та ваші руки. Ото така божеська.—Дід підсмикнув коромисло і замовк. Мелентій похнюпився у вогонь, а дядьки поприсідали на коліна та черкали палюгами об долівку. Мовчали, аж поки не прийшов Андрій (син коваля) і не сказав:

— Драстуйте!

А як сказав: драстуйте, батько прищурих ще щільніше очі, підняв брови, кинув оком на Степана і дьорнув:

— Ну що, вирутивсь? Чи може комсамольці рано вас потурбували, так ідіть доспіть.

Андрій шепнув щось над козирьок Степанові і почав дути. Чорні метелики вугілля засипали йому очі, ніс, брови і витушовували справжнього заводського робочого. Ніжні риси білявого обличчя сховались не зовсім, і з-під чорної піляки віяло подихом степового вітру, шелестінням колосків, хитанням лоз. О, яка ото гарна сполука степової волі з заводським духом праці! Що то за нову людину народжує оця сполука в очах оцих старих сивих голів. Андрій його син. Син не 1861 року, не 1900, а 1924. Оце син. Але син сьогондешній для їх не син. Цей син не вміє шанувати старих батьків, всередині кепкує з них, дивиться на них, як на опудало. Батько та ще й дід—пліснявка на вгороді. Син—зелений цвіт. Так ото ж не дивно, що батько тепер не рахує сина правою рукою, відноситься до нього з недовірям і при людях приказує:

— Жиль, жиль, аж очі рогом лізуть, а він спить. Чоловіки слухали його мову, підпирались ще нижче ціпками та до нього:

— І чого б тобі, Андрію, не взятись до хазяйства. Кувати вмієш, оженися, та й житимеш.

Андрій сам про себе усміхнувся, витер грязюку з лоба, криво дьорнув губами:

— Женились. Кортить вам, хазяїнуйте, а я: у мене й своя бубна щоразу на печінках грає.

— Та він у нас розумний,—роскрив широко-широко рота батько.

— В нові ж пани записався. Комунистом дума бути.

— Та він і так добрий безбожник.

— Безбожник,—рішуче з ініціативою зауважив Степан.—На безбожника теж треба вивчитись.

Треба було ждати Мелентієвої єхидної усмішки, але Степан відразу до Андрія:

— Так прийдеш? Сьогодні будем старушенцію громить. Збори у шість.

— Добре,—низько хитнув головою Андрій і переставив ногу через ногу, мов приклав печатку до важного документу. Степан пішов собі геть. А в кузні: знову син—не син, і батько—не батько. Стелеться тільки широка дорога між ними, і росте з одного боку жовта пліснявка, а з другого син—зелений цвіт.

...З кузні вони йшли разом, а прийшли додому—розійшлися. Батько хазяйство доглядати, а Андрій за книжку та в садок. В діда в голові: вівці, телята, а в сина—«старушенцію громить».

— Син твоя дитина і ти не маєш права йому слова сказати. Так і випнеться, так і забушує. А як би гарно було: оженити сина, підлатати кузню, посадити верб. Ато,—сидів Мелентій над вікном, і думка виласть виноградом,—ато: не хочу, каже, вашого добра. Дурень. Тричі дурень. Та чужі діти соломинку до соломинки, а він: чепуха, каже, це все: мені треба в люде виходити. А які то люде? Діяволи, а не люде. Ех, дожились. Степан обшарпанець, дірки з-під латок лосніють, а він: церкви не треба. Це мов дурниці. Театри, інститути замість їх вистроїти. Колпачня, а не інститути. Не такі брались, та яма. Попечитель приїжджав он, губернатор навідувався, то й що ж? Вища початкова тільки. А вони?—безнадійно хитнув старий головою і скрипнув дверима. Це так. Піна на морі. А пройде десяток зо два—полетите ви усі з своїми інститутами. Так, іменно так,—доказував він, неначе хто перед ним стояв і споривсь. Полетите, потому, брат, як не тямая ключа зробити, то й чересла не наложिश.

Мелентій затвердів. Борода розійшлась, губи потовщали, ноги ширше заступали. А вийшов на двір, зустрів стару, що поралась біля валу, подивився так на неї, та під саме вухо:

— А ж так, стара, полетять?

Та думала, що прибудні голуби, висмикнула валину та до нього:

— Авже ж, на ось нитку та піді побуркай.

— Хай їх чорт побурка, вони і сами видохнуть, коли на їх пагуба найде.

...З по-за Мелентієвої хати за горою червоною китицею прощається сонце. Зникає світ і запорошує очі сутінками вечора хвилястого, рожевого. Жалко тоді вечірнього огнища спускати з очей, жалко китиці, що перекинулась за обрій землі і затяглась прогонічями. Чорніє тоді під ворітьми, під вікнами, на ставу, і не видно з хати на вулицю. О, о темніють телефонні стовби, як заводські труби. Справді темно. А з-за тополі крадеться вечірня зоря, розгортає сіро-тмяні занавіси і несміливо зиркає. Це вона ще умивається, з шутками бавиться рушничком, що обтирає шию, груди, очі. А от хвилин через десять вона повісить рушничка на руки і кланятиметься низенько-низенько, як молода з глухого хутора.

А вже, як разів зо три уклониться, Андрій і слухати не хотів батька всякого нарікання, а спішив у клуб.

Підводилась мати тоді з полу і крехтя, як сухий лом, заливалася дрібно-тонкими солоними потюками:

— Кинь його, сину!

Навіщо воно тобі здалось? Змучив ти нас своєю ходнею. Ми старі, помочи немає. На кого ж ти нас, рідненький, покидаєш?

— Годі, мамо, ваша старість не розуміє моєї молодости. Що ото тато лаються, то так, по традиції. Усі лають тепер своїх синів, так і вони, бояться своєї немочи.

Мати сплела руками:

— Не буде ж у мене помішниці чепурненької, хазяйочки красненької. І ручки вже мені не служать, і оченята не бачуть. Бідненька я стара сиротина. Та як заллється, як заллється. Жалко тоді і старих жіночих почуттів, і самої матери! І коробить Андрія від такої немочи батьків, груди неначе кліщами стягне, язик ніяково повернеться:

— Годі вже, розійшлись. Приймете приймака та й житимете.

— Голубчику ріднесенький, дитятко моє. Чи то чужі руки так приймуть, чи подадуть... Відбили ж моє соколятко, мою живу квіточку. Повітонька хилється, криниця валиться. А краще б укрила б мене сира, як запаскою, а чим бачити свою неміч. Стан її до того дугуватий, ще крутіше зігнувся, руки підвернулись під бік, і вона, як підбита чайка, рухнула на долівку.

Підвівся батько, ледве вступив у драні валяні черевики, та до неї.

— Вставай, стара, бог з ними, така вже наша путь написана: одного вбили на війні, другий так десь у Одесі пропада, а цей цурається. Согрешили ми. Мелентій поклав широкого креста на груди, а Андрій сів кінець столу.

Довгі синюваті тіні перестрибували через його ніс, губи, коліна і блукали мерцями по стіні.

Старий обережно підвів стару під лікті, пристибнув воротника і обое такі маленькі-маленькі, як блідні тіні диму, похилили з хати.

— Ех ви, нещасні каліки!—прошепотів Андрій і схилив свою чорну голову на білу скатертину.

Сьогодні він на півгодини спізнився на збори КСМУ, і Степан суворий йому зробив виговор.

...А через два місяці і один день на календарному листочку красувалась червона цифра. Зграя диких гусей тяглася на південь. Червоні килими віблискувались проти сонця. Пукалось листя. І на круглястому плацу струмкувались допризивники...

Маячила дубова трибуна на узгір'ї.

Цвіли рожеві маки!

Ой, то вітали германський пролетаріят!

Старі ж Андрієві сиділи на призьбі в задумі. Мелентій підняв обличчя, а стара дивилась на похилі ворота.

— Хто-то лад їм дасть?

— Не журись, стара, приїде в відпуск та й справе.

Срібні проміні сонця цілували їх зажурливі види і скоро замірали. Ніч спадала на землю.

П. УСЕНКО

ДІВОЧА

з народнього

Над луками туманіться,
Полетіли в ирій птиці,
І прядиво костричиться
На терниці.

На терниці—

бительниці:

Тррр... ах-так-так-так...

Тррр... ах-так-так-так...

Ой хто ж мені співатиме,
Вершки суму збиратиме,
Як не птиці-жартівниці,
Та сріблясті бительниці.
Десь козаки йдуть,
Коники іржуть,
Може ж там мій комсомолець
Держе здаля путь.

Волинь, Волинь-волиночко,
Далекая матіночко!

Ой кину ж я бительницю,

Позабуду і терницю,—

Подивлюсь на шлях,

Що в степу заляг.

Через тії переїзди

Утікав лях.

Ой кину ж я, кину я,
Моя й пісня поминула,—
Там де милий, там де брат—
Прикордоння хоронять.

Вояки-червонці,

Панів переможці,—

Червонії лампашки

В хлопців-оборонців.

Летить, пташки, не журіться,
Що по луках туманиться,—
В Дунай-річку задивіться,
Бо батрачка вже сміється.

В серці сум зогнив,

В мене новий спів,—

Буду його виводити

Для 'дних козаків.

Над луками туманіться,
Полетіли в ирій птиці,
І прядиво костричиться
На терниці.

На терниці

бительниці

Тррр... ах-так-так-так...

Тррр... ах-так-так-так...

Полтава.

1923.

«SHOP IS MY HOME» *

З АМЕРИКАНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО ЖИТТЯ

...Роспитував. Довго про все розпитував. Де працював, як довго, що робив, чому кинув, а далі сказав:

— Well drop in to morrow morning, maybe. I will get something for you¹⁾... Я ще щось допитувався, але він крутив лисою головою і все твердив, що «ниньки немає нічого, може що взавтра знайдеться».

Нарешті я сказав:— Може у Вас і взавтра нічого не буде, може Ви лише так говорите.

— О, по-по²⁾),—заперечив він.—Коли я говорю, що щось знайдеться, то значить знайдеться. Заскоч узавтра... І почав розпитувати другого довгов'язого робітника, що до нього підступив.

— Allright,—я забіжу взавтра. Good by!³⁾

— Гей!—гукає він на мене, коли я відхожу.

— Заповни краще аплікацію ниньки і лиши тут. Ось аплікація. Взавтра може що знайдеться...

Він дав мені широкий лист паперу, а сам почав знов щось розпитувати довгов'язого.

Я сів при столику, взяв прив'язаний на ланцюжку олівець і почав виписувати. Тра було відповісти на такі запитання: «Де родився», «коли родився», «чи маєш жінку», «чи маєш діти», «громадянин якого краю», «де працював за останніх десять років» та: «чому кидав роботу?»

«Де працював послідніх десять років?»

Гм! Як смішно й гупо! І що я йому напишу? Напишу, що партійною роботою займався роками і ніде не працював у фабриці. Виляє й вижене. Я мав при собі адреси кількох залізничних фабрик (виписав із журналу) і подав їх. Ану спробуємо, хто хитріший.

— Have you application ready?⁴⁾ запитав він і просягнув мохнату руку.

— Yes-sir...⁵⁾ відповідаю.

— Му-м-м-м,—мурчить під ніс (читає).—Well, ти подав ім'я «National motor C⁰», в Лос-Анджелес. Ти не той № подав. Там «227 на дверях», а не «224». Три роки ти там працював—правда?

*) Фабрика—мій дім.

1) Добре—заскоч взавтра рано, може я що-небудь знайду для тебе.

2) Ні, ні.

3) Добре—прощайте!

4) Чи маєш уже аплікацію готову?

5) Так, пане.

— Yes, sir—відповідаю. А сам думаю. Я в своєму життю навіть не був у Лос Анджелес. Набираюсь смілости й починаю спорити.

— J beg your pardon Sir! ¹⁾ Мені здається, Ви помилились. Там таки «224 №» на дверях. Так, так, я добре затамив. Три роки працював, і що-дня кидався мені у вічі той №, коли я йшов на роботу. Ви помилились sir,—помилились...

— О, по, по m-г.²⁾ Як тебе? (подивився в аплікацію) «m-г Johnson». Я знаю, що я говорю. Там таки на дверях «227». Я знаю. Я знаю адресу кожної фабрики в Злучених Штатах. Мене не обдуриш m-г Johnson... О-о-о! Візьми оливець і справ «№» m-г Johnson...

Я справляю, а він говорить...

— О, мене не обдуриш m-г Johnson—ні. Я вже наймаю робітників 56-й рік. Я все своє життя прослужив у цій фабриці. Це мій дім. Shop is my home. Так, так m-г Johnson—так. Дальше? Де ти останній рік працював? (Читає) «В Гараджі. M-г Belsky був твій Boss. Allright. так... Allright...

Він перехилився назад, а лиса, кругла голова звислася на плечі.

— Я думаю, що-небудь знайдеться взавтра для тебе—додав. І почав знов щось розпитувати довгов'язого. (Аплікацію сховав).

Я біжу до Більського і прошу його, коли будуть питати, скажи, що я в тебе рік виробив. Скажи так.

— Allright,—відповідає Більський і реперує автомобіля.

— Дзінь!.. Дзінь!.. Дзін-дзін-дзін!—Дзвонить телефон.

Більський біжить.

— Гальо!..

— Гальо... Відповідає хрипливий голос, і питає тихо...

— Скажіть, будь ласка, m-г Belsky, чи у вас працював коли m-г Johnson? Скажіть... Я від одної C⁰ ³⁾.

— Так, так, а як же—відповідає Більський.—Він дуже добрий, релігійний і запатріотчений робітник. Дуже добрий. Здається, в армії був. Рік у мене виробив, але тепер я не маю що реперувати і виплатив його...

— Thank you...⁴⁾ good ву... хрипить голос.

— Ву—каже Більський і вішає трубочку.

А я сміюсь і ще раз сміюсь.

От моральність при капіталістичній системі...

*

— Гу-у-у-у-у!.. Гуде рано фабричний гудок (аж земля дріжить), у-у-у-у-у!..

А я стою вже в черзі, зі скринькою в руках—з начинням. Бідна скринька! Як ти вже відбула подорож по американських фабриках... Ого!

Лисий роботодавець викликає мене і поручає в руки хлопчині.

— Веди його в Д. С. департамент і віддай в руки m-г'у Thomas'у—каже він і щось пише.

Хлопчина веде.

¹⁾ Перепрошаю Вас, шановний пане!

²⁾ «М-г» англ. скор. від слова «master» —добродій.

³⁾ K⁰—Скор. від слова Компанії.

⁴⁾ Дякую Вам.

Машини... машини... машини. Всюди і скрізь машини, олива, залізо і машини.

— Гу-гу-гу!.. Гуде одна.—Пі-пі пі!—пищить друга.—Чик-чик-чик-чиркає третя...

Ай! А-яй-яй-яй!—заголосило залізо і запищало під різцями...

Нарешті контора.

«M-r Thomas office» написано.

Хлопчик пускає мене, а сам тікає.

M-r Thomas, теж лисий. Подивився на мене й каже:

— Well-well-well... Каже він і знов щось думає.

Підійшла до його конторщиця (гарна кучерява дівчина) і положила перед ним стосик карток. Сама чекає і я чекаю.

M-r Thomas переглядає картки і невдоволено крутить головою.

— Продукційність понижується,—каже він,—дуже понижується... Відкладає дві на бік. Злиться. Лисина мокріє від поту.

— Ha! Занеси їх до Bill'a і спитай його, чому робітник Вайді висікає лише 65 матриксів на годину, коли перед ним робітник висікав 75. Або... зажди. Я сам піду туди...

Переглядає... Нагадався про мене...

— Ага... Well-well-well... Я припоручу тебе до Bill'a. Будеш матрикси нарізувати. Добре?

— Allright sir,—кажу і покійно киваю головою.

— Miss ¹⁾ Stenley, заведи його до Bill'a—каже він, а сам переглядає картки і знов злиться. Плює з досади.

Кучерява дівчина веде мене, а я бомбаюсь з скринькою слідом за нею. Вона мені здається дуже гарною.

Серед машин, заліза, оливи, диму—серед замуляних фабричним ярмом, замурзаних рабів—поява гарної жіночої постати нагадує про якийсь окремих, нікому не відомий—далекий дуже світ.

Нарешті знайшли Bill'a. Заялозений мазилом, він жував тютюн і плював часто. Веде до машини.

Дає чертежі, матеріал, каже—hurry up ²⁾ і сам тікає десь.

Прибігає через півгодини.

— Ну, що? Багато вже зробив? Переглядає—роботу—каже—hurry up! Rush-rush! ³⁾ і знов десь тікає.

*

Почалось фабричне, рабське життя. Говорити не вільно ні з ким. Всі працюють мов раби, прикуті кожний до своєї машини. Мовчать... сопуть... і працюють... І я мовчу, і я сопу, і я працюю.

А в голові думки ворухаться. Ріжні думки надходять... Про техніку, про Золоті Віки, про будучу вільну працю.

Техніка! Техніка! Люблю я техніку—дуже люблю. Люблю оці машини, оцю геніяльно-удосконалену американську техніку, оцих вправних людей, оцю невсипущу американську енергію. Порівнюю її з нашим українським природнім лінивством; порівнюю оці різці, коліщатка, паси, машини з нашим кілком, люшнею, коромислом

¹⁾ Панно.

²⁾ Скоро.

³⁾ Квапся—квапся!

і кажу собі: Україно, Україно! Багато ще тобі треба вчитись від Америки, довго ще тобі доведеться варитись в індустріяльнім котлі!

Ось, ми виробляємо друкарські машини найновішої системи. На них можна друкувати мільйони й мільярди—книжок, брошур, газет. Скоро, легко й гарно. А чи є у нас такі фабрики? А чи є у нас такі машини?

Так думаю,—а серце болить—болить, згадуючи рідний край. Дуже болить...

За плечима стоїть м-г Thomas:

—Well—каже він.—Tu alright, Johnson. Я тут учора лишив роботу в скриньочці. На карточці було написано «Rush». Ти викінчив її. Де вона?

—Карбики понарисовував, а доріжки ще не прорізавав.

Чому?—питає й червоніє.

—Bill не казав. Дав другу роботу. Ось бачите.

—Клич сюди Bill'a. Де він? Bill! Bill!—Com here! ¹⁾ Гукає і синіє зі злости.

Прибіг Bill, засапавшись.

—Чому робота не викінчена? Чому—га?

—Я, я, я... тьфу! Машина не прирехтована. Я послі викінчу... плутає Bill.

—Ти—ти... собачий син! Ти дурень! Забірайся з моєї майстерні! J am here boss! ²⁾—Показує на серце... Shop is my home! Я тобі розпорядження даю! Так! Я!..

Кричить і кричить... а обличчя синіє, і лисина синіє.

Bill мовчить. Тільки спідня губа дріжить зі злости. А Томас кричить і називає його різними нецензурними словами.

—Тобі повилазило певне! Там було написано «Rush». Тра було все кинути і викінчити ту роботу, на якій написано «Rush». На цю ордер чекає. Дурень ти несамовитий! Тьфу на тебе!—накричався, плюнув і пішов... оглянувся і ще раз плюнув...

—Як ви можете зносити таку грубу лайку?—питаю Біла, коли відійшов Томас.

—Еть, хіба я не знаю, що він дурак (оглядається) і дуже нервовий. Ну ти hurry up, Johnson! Rush—rush!.. І побіг десь... Машина поскрипує і я поскрикую.

*

Ниньки п'ятниця. То добре. Взавтра півдня працюю. Буду мати час почитати трохи. А читати хочеться—дуже хочеться. Про Золоті Віки буду читати в Книзі Життя. Про той щасливий світ, коли не буде рабської системи, а буде техніка й робітник...

А за плечима стоїть Томас.

—Well,—каже він— ти знаєш м-г Johnson, що я тебе відправлю взавтра з роботи...

—Чому? (дріж по тілі пробігла).

—Роботи нема. Здається, розпочинається вже криза. Машини багато напродукували. Ти знаєш, у нас виробляється 50 машин—денно.

¹⁾ Іди сюди!

²⁾ Я тут „бос“—завідуючий.

— Невже ж?

— А як же! В нас система дуже гарна. Але біда, що не можемо розпродати усіх машин. Європа не купує, немає грошей—не може купувати. Для Америки ми вже напродукували—досить. Тепер у нас на головнім складі зложено півтори тисячі готових машин, а скільки ми ще маємо по різних складах. Так, так... м-г Johnson—так... і пішов.

У мене голова закрутилась. Грошей нема. Вдома жінка, дитина.

Треба рент платити, треба вугля купити, треба їсти, треба жити...

Увечері я злий, понурий, беру скриньку в руки і разом з робітниками йду додому. Думаю: як мене радо жінка привітає... Гай-га!

— То ти знов зі скринькою додому!—крикнула, забачивши мене зі скринькою у дверях... Зблідла... Затремтіла...

Коли ж то прийдуть Золоті Віки? Коли та Вільна Праця буде?

Нью-Йорк.
1924 р.

С. БЕН

КЛАПТИК НЕБА

Обіймає ранок села,
Золотими гребінцями
Чеше кучері туман.
Під рожевий дим і порох:
Череда виходить з царин,
На собак свистить чабан.
І пливе, сміючись, гомін,
Кучерявить пил шляхами,
Золотіє слід отар.
І на всьому клаптик неба,
Голубі, веселі плями,
Та рясні цілунки хмар.

Н. ЩЕРБИНА

НАПАД НА СТАНИЦЮ

Тихо. Ніч. Станиця загускла.
Ні слова. Ніщо не шелесне.
В повітрі пустому хіба що прогелґає гуска і щезне.

Небо задумано
дума
думу.

Півень в повітрі: ку-ку-рі-ку-ггг.
Ні слова. Ніщо не шелесне.
Тільки зараз в степу щось шепнуло,
Наблизилось в гомоні;
й собаки потроху завили:
га-аа-ввв-уу-уу-у.
Страшно в повітрі. Звуки тонули, снули,
то чулися смутно і густо:
га-аа-ввв-уу-уу-у.
Страшно і сумно
собаки бухають в сурми.
Кури кудяхкають—кахкають.
Корови в роспуці риють, ревуть...
Од степу підходе.

.
Хто там?
Зводом
Зразу бий, брати! Діжурний!.. Стріляй!... Сюди!..
Грому море лове огонь.
Білозелені з гір прийшли, грабують,
б'ють,

Хто керує в станиці.
Спиhaють хати. Шаблі
крають рами.
В пожежі, реві бурі
танцює
станиця.
Мертвий пада в бруд.
Борва

бомб
на убой
обсипає обидва боки;
борва
бомб
розійшлась,
як болбот
божевільний.
Злякались. Побігли.
Станиця всмоктує гуркіт,
виблискуючи кров'ю червоно.
Сини убиті. Матері виривають серця.
А собаки довго-довго вили:
Га-аа-ввв-уу-уу-у
й люд обули в сум...
...Стихає. Горить. Хлюпає трохи.
Сохи
тріщать
з хати.
Спускається тиша. Глухо.
Повітря загускло.
Спить.

М. СУХИЦЬКИЙ

Підійшла так несміливо-тихо,
Мов питалась, вагалась: чи йти?
І сміялась від радості, плакала стріха,
Чепурились гаї, умивались степи.

Йшли обози, шуміли шляхами,
З скарбом сонця шуміли до рік...
Ти постукала стиха піснями,
Розбудила ізнов моє сонне торік.

Розбудила мене ти, піднесла,
В колектив колоском вплела.
Ой яка в тебе сила, весна,
Влада яка!

ДМИТРО ТАСЬ

В ТУМАНАХ

ЕТЮД

I

Над ставом схилюлися і плакали верби, і кидали образ свій у загадкове плесо. Плакали, плакали верби над ставом і тягли свої постаті колом.

Осінь прийшла несподівано, заворожила, зашептала болі та скарги і саму невиразну, мутну, як кришталь соляний, поклала велетенську сльозу солону на все: на луки та поля, на річки, на хатки присідкувати та на церковці, що пнуться зеленими чолами навспиньки.

... Осінь прийшла несподівано і захопила в полон мутний Андрія...

Осінь не має тямки, осінь не має розуму, вона причинна вакханка, вохкістю колін своїх причаровує, тмяністю синіх очей вколисує, цупкістю обійм обезвольов, персами своїми досягними в'ялить тіло.

Осінь зашепче, зіллям закурить. Золото, рубин, корали—чи не кров?

І ворони сплітають вінки свої вороні, вінки блискучі на сталевім тлі вагітних хмар....

І пішов такої осени Андрій в степи, «буржуйський синок», з анемічним обличчям, пішов до циган.

А тоді:

Степами хмари курили, рили кертювиння в останнє кроті і здіймалася вохка земля.

Стара циганка в рудому наметі курила цяцьковану люльку, пахкав зелений димок і пахтіло від неї бабівським потом, тютюном і чадом чадного зілля.

Стара циганка мовчала, а циган роздивлявся сині свої, немов звірячі, пазурі.

Андрій (буржуйський синок з тмяним анемічним обличчям) плував слова перед патріярховим циганом, коноводом чорним, мов димний гріх.

І останні слова тільки до тямки впали не по осінньому:

Циганом, себ-то хочу з вами жити!..

І гроші останні—п'ятдесят золотом—циган, не по осінньому, просто пробував на зуба і дзвенькав на скринці «орлом і решетом».

... І пішли, пішли мандрівки в рудих наметах з гноєм кінським, з потом чорнявих дівчат, з бородами чорних облич, чорних мов димний гріх. І анемічне обличчя засмажилося, і піт припав порохом, що тмяністю вкрив його...

І піцли пішли мандрівки, і товклися коливаючі трави, і соковито кобили зривали їх білими, мов цукор, зубами! В травах тих горілиць

сонцю смажитися, поки мозок расплавиться блискучим золотом. Плавити, плавити мозок і висмажити до-щенту згадки, і витравити риси свої, знані!...

А вночі—самотна, причинна утіха! Жагуче божевілья на самоті у прив'ялих травах!.. Місяцю, місяцю! Фосфоричним зором своїм ти намацував тіло м'ягке і спітніле між жагучими травами, що кобили гладкі зривали зубами білими...

А вночі здригалось тіло у власних обіймах і снували сні срібне павутиння, і в обіймах цупких чистого стрічала осінь, щоби пружними персами розбуркати п'яну причинність...

II

Так і ця златно-червона ворожка. Осінь-вакханко!

Плакали верби над ставом і тягли свої постаті колом... Так і ця златно-червона...

Коли з юрбою циган торгував коней осіннім ярмарком, накрапав дощик і стрибали пухирики в чорних калюжах. Накрапав дрібно і вохкістю тмяні обличчя полірував у блискучі...

Так і ця златно-червона!

Цигани, торгуючись, ляпали по долонях селянських, били коней пугами і гони прогнали—лисими, мишастими, вороними... А у всіх морди кашлаті від вохкості, і зір стомлений до краю, до распачу...

Як і завжди, цим осіннім ярмарком...

Осінь, осінь!.. Пішов шляхом болотяним сам, без циган, Андрій, а перед ними чвакали босі ноги дівчини, і кульші стомлено колевалися...

Пішов найматися.

Чи ж найматися? Чи ж не коней водити з дворів хазяйських?..

... Анемичний юнак з жаром засмаженої вохкості на обличчі...

І от:

Цієї осени тихо і журно скрізь, тихо і вохко, тихо і холодно...

Хіба що вибухне сільська пожежа червоними крилами—півень крикливий розкричиться ображений... Розкричиться і перекинеться з стріхи на стріху. На добу. А там стихне, замовкне і попелясто розсядеться...

Хіба що на храм запрацюють придимлені куби, точучи струмочком прозорим руду горілку. А тоді:

Пий! Пий, сукиного сина, коли шануєш! Не лізе—під стіл виплюсни! Пий, сукиного сина, до-щенту. Лихо ворогам, а нам здоров'ячко!

І тоді сьомилітній Василько заплаче, журно так, блукаючи мутними очима по болоту подвір'ячка, не потрапивши в хату—в головці крутиться.

І тоді когось покалічать на руку одну чи на дві ноги.

Цієї осени тихо і журно скрізь, тихо і вохко, тихо і холодно...

III

Плакали колом над ставом верби... Хто, як не верби, плакати уміє мутної осени?

І прийшла Настуся, коли півні кричали, на світання благословляючи,—та, що шляхом болотяним босоніж чвакала, і кульші стомлено коливалися...

Настуся—осінь...

Настуся причинний вогник крізь тумани, що снять про прив'ялі трави...

Слів не було виразних і не було думок: була осінь така, як торік, златно-червона. Рубин, корал... Чи не кров?

— Циганок!

— Ластівко!

... Пружні груди і вохкі коліна—це осінь, коли кертовиння останнє риють сліпі кроти...

Кричали півні під стріхою, на світання благославляючи, і верби змахували сльози у чорне загадкове плесо, а воно пухирями тремтіло.

... Встав і стряхнув вороні свої кучері...

Тихо здригала плечима Настуся.

І простяглися у вічність коритари з олійними стінами! Що може бути жахливіше коритарів з олійними стінами, коли тінь твоя розпливеться потрібною постаттю і плямами потече у далечинь?..

Настуся прилинула і цілувала цупкі обвітряні руки. Тоді підвів її на руки... Плескіт. Миттю приглушений викрик. І крізь мутний туман по воді позначилися кола маленьких у більших, а навколо кола більші та більші. А там тумани колами позначилися, і обрій був крайнім колом. Так бувало жагою самотною розбігались прив'ялі трави...

Пружні груди і вохкі коліна—це осінь...

IV

Кладовище чекало намитки в жалобі білої. Кладовище сіло пізню осінь. Прозорило, немов на зорі, а стародавні берези чорним гіллям прикрити хотіли білий стан і гнучкими пальцями власні рани (мов Хома у воскреслого) намацували. А з ран струменем кров запеклася, що на весні солодким питвом малих чередників причащала первісної волі.

Чередники—це нарід, це нація! Чередник—це тварина з усіх людей святіша!

... Під березою креслатою, як цінична ворожка, мармуровий гарний пам'ятник присів як моховик. Напис на пам'ятнику: „Действительный статскій"... Далі збито. І хреста збито—в листя зарився хрест. Чередники маленькі збили і це звалося—«Стягли стацького».

А кладовище ждало намитки в жалобі білої...

... Тут на кладовищі, тут, купаючи ноги в золотисті, криваві та наболілі, тут до берези з станом білим, допіру згвалтованим, схилився юнак у циганським брилі, з розхристаними засмаженими грудьми.

Очі мутні, й обличчя анемічне від трав'яної, від місячної жаги, вп'ялися в чорного хреста, у глиняну хвилю, що золотистям

випиналася... Ніч чорна, як циганська тайна мандрівна, втиралася темно-синіми плямами у промерзлу, туманну землю...

Батьку!.. Ти, ти дав мені мою душу! Ти, ти пустив причинного проклятим коритарами з плямами власної тіни на олійних стінах... — Це піна на вустах піnilась, на вустах спраглих і ще допіру дівочих...

Похапцем витяг хреста і, ремнем підціпивши на власні рамена рухив, хитаючись, ген полями, масним чорноземом та цупкими лугами, лугами де в пухке, останнє кертвиння врізалися кістляві ноги...

V

... На третю пречисту маленькі чередники, Харитон та Тимко, на Гарасимовім Лозі знайшли мертвого цигана, обличчя якого в болоті забруднено було, а на ньому хрест чорний, мармуровий...

Чи не диво ж?...

А проте цієї осені тихо скрізь. Тихо і журно. Тихо і вохко. Тихо і холодно... Хіба що на храм запрацюють придимлені куби, чи спалахне сільська пожежа.

1923 р.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА

ГАННІ ХОПЕРСЬКІЙ

по її смерті

Я шукаю її у обіймах весни
Кличу знов її ніжно до себе,
Мов нещасний Орфей, Еврідику свою,
Мов забутий співець—свою музу.

Я стомившись жду, що побачу її,—
Все мовчить серед зелени гаю,
Тільки спів солов'я наповняє гаї:—
«Де вона, де вона—я не знаю!»...

С. Я—КО

БЕЗРОБІТНИЙ ІНТЕЛІГЕНТ

I

Ну ось я й безробітний. Просто відповіли, що я більше непотрібний. Тоді я з погордою сказав: «так, так, це почасти й гарно; я Вас якраз хотів прохати звільнити мене». І вийшов із кімнати з виглядом безжурної людини.

І тільки на самоті почав відчувати, як хололо з одчаю в грудях. Що чекає мене серед цього чужого натовпу людей? Адже-ж від них не почуєш жадного ласкавого слова!

О, хіба я не знаю, що радість в цьому світі годується слізьми, горем других! О, хіба я не бачив, як нахабно-одверто можуть ситі люде сміятись з вигляду збіднілої, нещасної людини! Щастя, як і все, мабуть, найбільше відчувається в контрастах: людина може бути щасливою тільки тоді, коли поруч з нею страждають інші. І я буду уявляти з себе іменно такий контраст для щасливих: буду заглядать у рот багатьох людей, коли ті будуть їсти, буду йти в своєму дранті поруч з жінками, одягненими в шовк.

Але не це мене лякає, врешті. Я боюся голодування. Я так турбувався, я так пеклувався про свій організм! Любив дивитись на нього, як на гарну машину. Іноді підраховував навіть, скільки з кожним ковтком їжі я вкладаю в себе вуглеводу, жирів. Уявляв у собі таємну роботу перетравлювання їжі, таємний процес всмоктування кишками спожиточних речей. Разом з хвилию гарячої крові линув уявою до мозку; обливав цей апарат думки у всіх його мікроскопічних закутках багатою киснем, свіжою кров'ю. А зараз я боюся, що мої м'язи будуть кричати, вимагати їжі, що мізок, збіднілий на кров, запротестує.

Ах, жаль, жаль себе до сліз! Десь я читав: зголодніла, знесилена людина дивилась на своє змарніле, чорне од голоду, немов кимсь висмоктане, тіло й гірко плакала. Хіба це не правдиво з психологічного боку? Ну, ось я зараз стрункий, сильний. У мене м'язи... ну з чим їх порівнять... мов під кожу вкладено металеві м'ячі, що там сковзять. А од голодування в мене волосся пасмами випадатиме з голови, як у героя Кнут Гамсуна? Це жах!

Коли одчай доходить до найнеймовірніших розмірів—я стримую себе, переконую, що не все ще згублено. Я не раз уже випробовував силу самовпевнення.

Повторюю де кілька разів про себе «безробітний»! З величезної машини, що зветься суспільство, народне господарство, в якому і

я колись відігравав роллю—мене викинули, як частину стерту, більш непотрібну. І врешті, в цім нема нічого жахливого. В де-якій мірі навіть цікаво перебувати в такому надзвичайному стані. Устрій життя мого відміниться, народиться багато нових настроїв, думок. А головне, в мені з'явиться справжній протест проти проклятого суспільного ладу: не в теорії Маркса, а в вимогах свого голодного шлунку я буду черпати сили для своїх революційних настроїв, учинків. Комунізм, по-за тим, що він є наукова теорія—хова в собі й чуття й надію; він є й уявою голодного шлунку. А це головне—бо світом керують чуття, пристрасть, запал, а не поміркований розум.

Розум—лише регулятор. О, зараз свої прокльони до багатих, ненажерливих, байдужих я зумію забарвити такою силою нестерпної ненависти! Пригадую—був якийсь мітинг. Я стояв з товаришем в натовпі. Промовляв юнак-робітник. Говорив з надзвичайним запалом—очі блищали, обличчя почервоніло од хвилювання та напруження. Він кидав у дзвінке повітря палкі гарячі слова, а сам весь дріжав од нервового зворушення. І я почав говорити товаришеві: так промовляти може тільки той, у кого голова протестує заразом з кожним нервом, у кого наболіла спина від важкої праці, у кого ссохлися жили на руках. Я ж з таким запалом промовляти не міг би. У мене голова коли й складає думки—то во ім'я теорії. І тому мій протест безсилий, незабарвлений чуттям, протестом тіла. А зараз у мене безробіття, голодування в майбутньому. І я гадаю, що тоді до своїх марксистських схем зумію додати й внутрішнього, живого змісту, зумію краще закреслити контури. Все, що народжуватиметься в голові, щоб було з крові та нервів!

Адже-ж я говорив, що мій стан цікавий, до надзвичайного цікавий! І жахатись нічого! Треба брати життя таким, яким воно буває—багатим на настрої, різноманітним. Ось вулиці, заліті весняним сонцем. Камінь тротуарів, будинки не мають свого звичайного, похмурого вигляду. Навпаки, навкруги так весело, радісно. Біжать струмки каламутної води, несуть далеко за місто кінський кізяк, солому. О, то це ж пробудження природи! І я вже бадьоро йду й мимохіть всміхаюсь сонцю.

II

Бігаю з однієї установи до другої—шукаю роботи. Довго не наслідуюсь увійти, боючись почути сувору відповідь; в грудях поволі холодне, серце калата скоріше. Нарешті, зусиллям волі одхиляю двері й підхожу до особи, що од неї залежить все зробити для мене. Чекаю, поки звільниться; тоді багато раз прошу пробачення, а потім вже запитую роботи. І завжди одмовляють. Де-хто просто дратується й говорить страшно для мене «роботи нема», не скидаючи навіть очей на мене. Де-хто ж одмовляє з насолодою почування влади, що ось од нього, мовляв, залежить зробити такий жорстокий присуд. Сам же, під цей час, робить вигляд ситої, всім задоволеної людини й, видимо, втішається сам собою. На голову останнього, одходяючи, я з особливою насолодою шлю гіркі прокльони. Вкінці я так звикаю чути одну і ту ж відповідь: «залиште мене, роботи нема!»,—що й в нові місця йду вже без жадної надії.

Потім мені почало здаватись, що скоро почну прохати роботи, як всі присутні вже якось особливо дивляться, переглядаються насмішкливо очима. А коли вихожу з кімнати, мені здається, за спиною лунає глумливий сміх.

Глузують з мого вигляду прибитої, зацькованої собаки. І я, мов божевільний, лечу тоді по східцях драбини вниз, не звертаючи ні на кого уваги. Лечу весь гарячий від образи та хвилювання. Ні про що не думаю і тільки одне бажання: скоріше на вільне повітря, на вулицю.

Там конче треба щось вирішити!

Ховаюсь в натовп і згодом стаю сам собою. До чого це все дійшло! Я остаточно згубив у собі самоповагу, чуття людини. Чому не можу підійти прохати роботи сміливо, гордо? Чому, перед тим, як запитую, завміра в грудях?.. Як гидко без кінця гнути отак спину, здавлювать голос, знижуватись перед кожним! Я згубив здатність опіру.

Кожний день несе мені жах перед життям. Лише прокинувшись, зскакую з ліжка з передчуттям страшного невідомого... Але то вже кінець, коли нема опіру, нема сміливости!

Та про це годі. Я так втомився, так втомився! Як мене гнітить мій стан, оце все навкруги. Особливо дратує шум міста. Немов нерви в мене кимсь оголені й до них не можна доторкнутись, як до незаживаючих ран, що яtringяться на тілі. Болюче б'ють у вуха дзвінки трамваїв, окрики візників. Ввижається безперестану, що ззаду чути шарудіння по каменю автомобіля, що любить так наблизатись крадькома, непомітно, аби потім, мов нарочито, дразливо зареготатись під самим вухом. Під ногами, спереду, з боків холодний, непривітний камінь, здається, вся ця дзвінка маса будинків, вулиць дрижить, погрожує здавити, ростерти. І я такий маленький, безсилий серед цих ворожих сил!

І раптом моя безпомічність викликає в мені злість: хай буде так—з сльозами на очах, з злою радістю повторюю я сам собі. Хай я загину, хай туберкульоз звалить мене, сконаю де-небудь на тротуарі. Адже-ж я не перший і не останній. Хай другі об'їдаються, жиріють, втішаються життям! Ми всі окривджені, забиті, ненавидим їх ще нечуваною ненавистю, що не стримається нічим. Прийде мент і ми всі голодні, злі, як хижі звірі—рушимо все нищити! О, з яким дзенькотом буде падать на асфальті шкло розбитих вітрин! О, ще тільки мент один до цього, один тільки мент!

III

Я роблю останню спробу—беру колун і йду на базар. На розі однієї вулиці бачу невеличкий натовп людей, що стоять з сокирами та пилками. Підхожу до них. Мене зустрічають ворожими поглядами злих очей, як ще одного конкурента на випадковий заробіток. Але хто з нас має найбільше право на нього? В одного дома діти сидять на картоплі, в мене нікуди прихилить голову, смокче й ріже в животі. Всі мають право в однаковій мірі, і тому ніхто нікому нічого не каже. Підходить до нас хто-небудь гарно зодягнений і говорить до всього натовпу: «Мені треба поколоть півсажнтя дров. Хто піде?»—«Я, я... я»—і ми кидаємось з очима, повними надії на запрошення.

«Але скільки Ви хочете?»—й тут починається нахабно-одверта торгівля. Дається ціннично-мала кількість грошей. Починається обурення, лайка. З'являється бажання в мент знищити, вбити цю людину, що всміхаючись оглядає нас і вичікує впевнено.

В когось з товаришів раптом опускаються безнадійно руки, тухнуть в очах огні. Він погоджується—продать себе, свої сили за мізерну суму. Він їде од нас, не оглядаючись, з низько нагнутою, похмурою головою Що робить?

Скоро й я йду за одним дідусем-євреєм. Він охоче розмовляє зі мною. Я оповідаю йому про свій стан, багато додаючи вже од себе. Він співчуває, болісно хитає головою. Я спостерігаю, як в ньому проявляється два чуття—одно—це природня чулість душі, бажання допомогти, друге—байдужість до чужого горя, вироблена жорстокою боротьбою за існування. Все життя, можливо, людина хотіла допомогти чужому горю, а життя диктувало давить слабших. Так чи інакше, дома дідусь виносить мені здоровенний шматок хліба, помазаний маслом. Я сідаю на поліна й, не вірючи своєму щастю, їм. П'янію од їжі, але почуваю скоро себе бадьорим, сильним. Виходить допомогти мені хлоп'я. Ми з ним пиляємо, колемо. В сильних рухах для мене невимовна насолода. Я високо піднімаю колун, набіраю в груди повітря, напружую м'язи на спині, плечах, з страшною швидкістю пускаю сокиру на поліно. «Ще не все згублено»—з тихою радістю шепочу я сам собі.

Але скоро втомлююсь, обливаюсь потом. На щастя, робота скоро закінчується. Виходить дідусь, оддає платню—більше, ніж умовлялись. На обличчі—незадоволення своїм вчинком. Там, на базарі гризся за кожну копітку, а тут оддає більше. Я дякую, йду додому. Чи од того, що навкруги так багато сонця, що все повітря переповнено радісними згуками, чи од гарного вчинка старого єврея—мені робиться легко, радісно. Оглядаю навколо себе. Якось по-новому розумію сьогодні життя. Хоча і болить нестерпно спина, і ноги дріжать од солодкої втоми—в голові рояться думки.

Яка сила-силенна людей навкруги, який шалений темп життя! Блискучі автомобілі, трамваї, візники—це все кудись летить, поспішається, миготить в очах. На це місце, де зараз роскинувся город, хтось жменями кидав колись золото й ось з землі потяглися до самого неба розкішні будівлі. Золото! Воно, як вода в пустелі,—де тільки б'є джерело золоте—там буйно розцвіта життя, до того місця збігаються люде, аби й собі хоч трохи зачерпнуть багатств і втіх з того потоку. Але не тільки одні багатства скупчились тут. Все, що тільки є в житті людини—плач, горе, зойки предсмертні, сміх безжурний—все це тут є в надзвичайно загостреній, виразній формі. Який хаос звуків, настроїв, яка дивна картина контрастів! Але у всьому цьому, безумовно, є захована від очей розміреність темпу. Нові форми суспільні повільно кристалізуються з цього світу страшного антагонізму.

І як цікаво жить в добу соціального вулканізму! Напевне, людина далекого майбутнього з розміреним устроєм життя заздрила б мені в цей мент. Велике місто! Вітаю я тебе, як творця нових форм! Вітаю твій камінь, твій шум могутній, твої величні будівлі. Вітаю й жорстоку логіку твого життя!

IV

Прокидаюсь з думкою, що вистигла за ніч, піти до однієї своєї знайомої. Ми з нею давні гарні товариші. Йду по вулицях, веселих од сонця, з приємним почуттям якогось особливого, урочистого настрою. Це зі мною завжди так буває, коли ні-про що турбуватись, коли в кишені є гроші і коли наперед знаєш, як провести день. Дівчина рада мені, але я бачу в ній глибоку зміну—обличчя бліде, змучене, в очах сум. Я знаю, що й вона живе випадковим заробітком, і все розумію. Од того вона робиться мені ще дорогшою, милішою. Мій товариш шие з дорогого краму якісь пані сукню. Я підхожу до дівчини, обережно забираю з її рук недошиту сукню. «Сьогодні ти не працюватимеш!»—вперто говорю. «Сьогодні я святкую день весни і хочу, щоб і ти разом зі мною святкувала». «День весни?»—запитує—«а я ще й сонця не бачила!»—й гірко сміється.

«Коли так—кричу я,—то кидай свою роботу й ходім негайно зі мною!» Ми йдемо снідати. За шклянкою какао обмірковуємо план на цілий день. Я говорю: «сьогодні у нас свято. Забудьмо ж на мент шум міста, залишим ці холодні каміння й ходім на луки, в ліс, далеко за місто, де весна вільно роскидає квіти». Трохи згодом пропоную взяти човна. «О, ні—це зайві витрати. Весь заробіток твій на це піде»—заперечує вона.

— «Не забувай, що ми сьогодні святкуємо»—одказую я, й мій товариш скоро погоджується. Ми простуємо до річки, наймаємо човна. Сильним рухом одпихаю човна од берега, виїзджаю на середину. Вода одблискує сріблом, сліпить очі. Навколо—цілі океани запашного, теплого повітря. Як в'язні, випущені на волю—втішаємось ми річними просторами, широкими зеленими луками, безхмарним, блакитним небом. Стежимо іноді щасливими очима за бабочками, що літають над річкою, немов ми їх ніколи не бачили, немов вони гості з іншої планети.

«Яка я щаслива»—говорить мій товариш, вдячно дивлячись на мене і бавлючись голими рученятами в воді. Вечером ми йдемо далеко за місто в ліс. За нами замовкає невгаваючий шум міста, нас оточують дерева, куші.

Під ногами вже досить висока трава. Прямо з кам'яного пекла ми сходимо в зелену казку. Заходить сонце. На прогалинах—довгі, фіялкові тіні. Місцями ми йдемо крізь гущавину й тоді вражіння, що хтось—чи не сам великий Пан—із сміхом закидав нас рястом. А трохи згодом темніє. Чорною масою насовується на нас ліс. Ми горнемось до купи, шукаємо очей один другого. І тоді я цілую її, перший раз за цілий день нестерпного бажання. Гарячу всю, тремтячу горну до себе. Вона трохи пручається. Я переконую: «будемо хоч на кохання багаті, коли в іншому ми окривжені життям! Будьмо хоч на цю втіху багаті, моя мила!» Ліс замовкає.

V

Мені щастить—я знахожу ще на де-кілька днів роботи—вибиваю цеглу з зруйнованої стіни. Раз, ідучи на роботу, зустрічаю свого товариша змученого, голодного. Тягну з собою працювати. Вдвох весело; ми весь час гуторимо між собою. Я оповідаю про своє життя; говорю,

що до сих пір, порівнюючи, мало страждав. А зараз, по мірі того, як в кишені заводяться гроші—почуваю себе ще певніше—щезла десь боязкість перед життям. І розмовляю вже тепер сміливо, голосно, з погордою. Бо я зараз справжній член громадянства, я виконую певну роботу, у мене є з суспільством трудові зв'язки.

І я маю право через те на їжу, на сон, на сонце, на радість. Почасти й так: соціалізм усуне цю боротьбу за існування, боротьбу за шматок хліба; колектив все візьме на свої плечі; одиниці людські будуть забезпечені на будівлю, одіж, їжу. Але тоді не буде краси в житті, не буде тої сміливої, нечуваної боротьби—сам супроти всіх! Не од мене буде залежать добуть щастя, не стану я з молотком в руках, як оце зараз, кувать собі непокірну долю! Захвату, руху, замірання серця не буде в майбутньому...

Мій товариш глумливо регочеться: «Коли ти вже позбудешся свого індивідуалізму, нещасний інтелігент? Його давлять, з нього смокчуть кров, а він про красу боротьби співає? Та хіба це боротьба? Чи ти коли переможеш? Не красу, а саме огидне чуття, зненависть викликає вона в мені, ця боротьба! Що то за життя, коли боїшся, що принесе завтрашній день, коли що-хвилини думаєш про одно: де добуть шматок хліба, як вирвать його з чужих рук! Ти розумієш жах нашого стану—ми, як вовки в тій Тайзі, голодні, злі, нишпорим скрізь, приглядаємся. Ну, гаразд! А мистецтво, наука? Я вже не говорю про матеріальні здобутки, про комфорт—навіщо мені автомобіль, коли я й пішки вмію ходити? А хоч би насолода од книги, од музики не була отруєна!

Чому ми не маєм права на тиху радість читать поета, безтурботно дивитись на небо, стежити за хмарками. Так, так, не посміхайся! В оцій проклятій гонитьбі за хлібом не бачиш, не пізнаєш природи! Хоч би й зараз—там за містом роскинулись запашні луки, річки течуть... вгорі ласкаве сонце. А тут смердючі оці стіни, а тут погроза голоду жене нас полохливим, покірним табуном... Хай буде сто раз проклята твоя краса, оце місто, цей камінь, що смоктав, вбирав сотні років людську кров й сам до сих пір залишився сухим!»

Я гаряче заперечую товаришу. Хто зможе одняти в мене насолоду життя? Хай заберуть од мене все, чим я зараз живу, але й тоді в мене залишиться ще філософія й сонце. Пляж, пісок гарячий, філософія й сонце! Ну що з того, врешті, що шлунок голодний! Більше уяв, настрою, більше фарб в житті! Колись виберемось на беріг, а зараз назустріч хвилям, назустріч вітру!

Замість відповіді, товариш гірко сміється. Перед вечером заходимо обідать. «Побільше м'яса, жирів»—нестримано проказує товариш. Обід робить мене веселим, балакучим. Я роблю вигляд ситої, задоволеної людини. Ковиряю в зубах—я ж їв м'ясне! В зубах позастрявало м'ясо! Що не кажи, а я вмію жити. О, я з усякого скрутного стану знайду вихід!

Я запрошую товариша ночувать до себе.

Перед тим, як лаштувались до сну, довго балакаємо, говоримо про стан свій безпорадний, зачіпаємо поволі питання про рух робітничий! Скоро наша темна кімната стає повною образів майбутнього. Повстають в уяві картини, змальовані Уелсом. «Характерно—завважую

я,—що Уелс, сам робітник, так переважно песимістично дивиться вперед. Який жах, одчай проймає душу, коли читаєш хоч би його «Машину часу»! Страшний еволюційний розвиток суспільних форм веде людськість до дегенератства. Робітництво заганяється далеко під землю. І знаєш—звертаюсь вже з запалом до товариша—це не проста вигадка романіста! Страшна небезпека загрожує робітничому рухові. Пригадай хоч би «Залізну п'яту», де буржуазія так жорстоко подавила повстання пролетаріату. І завдяки чому?—Зраді в таборі самого робітництва! А зоколот серед робітників був і буде завжди!

Приглянься, якими ріжними стежками пішли соціал-демократи в Росії, в Германії, в інших країнах! Скажи, що є спільного між профоб'єднанням хоч би Франції та Англії? Тред-юніонізм, угодова політика розвивається що-року, то більше роз'їдає весь рух робітничий. Приклад хоч би «Американська Федерація Труда», профоб'єднання, що лютим своїм ворогом лічить пролетарську організацію «Індустріальних Робітників Світу».

Що, нарешті, доводить нам фашизм, що об'єднав в собі зараз навіть робітничі кола? О, ці століття, що наближаються, будуть повні нечуваної, жорстокої бійки! Скоро фашизм виллється в організацію найнятого війська буржуазії. Фінансові королі безпосередньо сами, по-за державою, почнуть озброюватись, набірають військо. І ось питання, чи зможе робітництво перемогти такого сильного, такого хитрого ворога? Чи не будуть сили обох сторін рівні й чи не чекає людськість загибель в морі своєї ж крові?»

Мій товариш урочисто відповідає:

«Мені часто приходить в голову думка, чому це твій Уелс, чого вся взагалі інтелігенція так пройнята зневір'ям, чому вона грає роль шашеля, що точить, роз'їдає надію на комунізм?

Тому, що комунізм—це такий безкінечно далекий, незрозумілий і навіть ворожий світ для інтелігенції! Й справді, як погодить Ніцше, Ібсена, Шпенглера, цих найкращих виразників інтелігенції, з колективізмом, який несе пролетаріат! Інтелігенція инакше не хоче розуміти комунізм, як тільки «нівеліровку», «механізацію» життя, як «смерть духа». І це цілком зрозуміло. Інтелігенція в першу чергу є виразник капіталістичної ідеології. Інтелігенція виросла на капіталістичному ґрунті й на ньому стліє! От чому інтелігенція так охоче захоплюється ідеями індетермінізму та індивідуалізму.

І інтелігенція такий же страшний ворог пролетаріата, як і сама буржуазія! Хто скалічив у Германії соціал-демократичний рух, хто ще так недавно вів ідейну боротьбу з марксизмом в Росії—як не інтелігенція?

Зараз інтелігенція відчуває свою загибель і звідциля її песимізм, зневір'я, бажання залякати, скомпромітувати новий рух. Інтелігент-Уелс жахає робітництво образом мурлока, ти ось сумуєш, що в майбутньому не буде «краси», «захвату», Обюртен плаче, що «мистецтво вмирає». Зараз інтелігенція тільки рюмсає. Але коли пролетаріат і буржуазія зчепляться в останній бійці, й інтелігенції нічого не залишиться, як теж приєднатись до одної з ворогуючих сторін—вона піде за буржуазією... Я вже вбачаю цю ганебну історичну роль нашої інтелігенції. Вона, а не хто инший, візьметься сказати останнє слово співчуття капіталізму над свіжою його могилою!..»

VI

Почалось те, чого так жахався. Все, що не було, розпродав, проїв, і ось вже де-кілька днів нічого не їм. Послабішав, ноги дріжать, з рота пахтить мов під час тяжкої хвороби. Випиваю ранком дві склянки холодної води, потім йду робить свій звичайний маршрут. Спочатку прохожу повз гастрономічні магазини. Скрізь ретельно, з естетичним смаком порозставлені пляшки вина. Зупиняюсь, читаю на етикетках. Якби випить з якої-небудь пляшки, як приємно розлилось би тепло по тілу. А проте, байдуже. Я наближаюсь далі до вітрини, за якою бачу жарену рибу, ковбасу, сардини... Наблизить до себе, простягнуть руку за цим всім. Одрізати хоч би шматочок шинки з рожевими шаринами сала! Або спробувати риби—гарно прожареної, просоленої, жирної... Раптом бачу за шклом вітрини пикате, червоне обличчя, що з злістю стежить за моїми рухами. Тоді простую скоріше на базар в ларі, де жариться ковбаса, сало, де горами лежить хліб. Тут почуваю себе вільніше. Бачу, як заклопотано, поспішаючись, підходять до столиків пані, довго торгуються, потім беруть м'яса, масла, кладуть в кошики. Де це все береться, куди щезає? Місто налічує мільйонне населення й скільки-то за один день з'їдається тут всього!

Зненацька спотикаюсь, ледве не падаю на брудний камінь. З-під ніг з жалібним зойком одбігає собака. Витягнена, суха морда, голодні, каламутні очі, вип'яті ребра, підтягнений до живота хвіст ледве тримаються на довгих, тонких ногах. Бідне створіння! Ти так само, як я, нишпориш тут і ковтаєш запашне повітря! Мені тебе до плачу жаль, ти мені ближча, дорогша всіх тих людей, що лементують навколо, що раді вп'ястися один другому в горлянку. Й мимохить на мої очі набігають сльози.

Плентаюсь далі, з зусиллям пересовуючи ноги—вони мене не хочуть слухати. Скоро втомлююсь дуже, обливаюсь гарячим потом. Захожу у сквер, сідаю на ослін. Робиться відразу гарно, затишно, не так гостро відчувається голод.

Коло мене бігають ситі, пикаті діти—граються в м'яча. Напевне наїлись дома какао з вершком, то їм і весело зараз. А проте, зла до них я не відчуваю. Навкруги так гарно, тепло. Я в чорній одіжці, сонце допіка й мені стає приємно. Щось подібне, пригадую, я почував, коли після довгої, тяжкої хвороби вийшов уперше на сонце. Слабий, знесилений сів на стілець і довго грівся й всміхався радо сам собі. Повз мене проходить парочка молодих людей. Напівзажмуреними очима стежу за ними. Мені дуже подобається мужчина—сильний, стрункий. Ноги в нього взуті по тірольські й від того хода його здається твердою, мужньою. Напоєні сонцем, вони не можуть себе стримати: голосно сміються, мужчина цілує її руки...

Ах, навкруги так багато радості! Як би в ногах з'явилася одразу міць, щоб так впевнено, сильно піти по цих доріжках, засипаних піском, залитих сонцем! Спіймать дитину якусь, високо підняти її вгору, поцілувати в рожеві щочки!

Над вечір прихожу додому. Бажання вмерти, не почувати, не бачити нічого. Кидаюсь на ліжко, безсило простягаюсь на ньому. І раптом весь здригаюсь, оживаю—в кімнату заходить запах чогось

підсмаженого на маслі—ледве чутний, але від того ще гостріший. Піднімаюсь на ліктях, нюхаю повітря. Ах, це моя хазяйка жарить м'ясо. Здоровенна сковорода, на їй шматки м'яса. Підкладаються ножом кусні масла, підкладаються не жалкуючи, скільки треба. І ось це жовте масло тане поволі на сковороді, потім шкварчить, заливає м'ясо, вбирається в нього. «Коли ж я стану жити, нарешті, по-людськи?»—з одчаєм, болісно говорю сам собі. І солодко починаю мріяти, як я господарюю десь на селі. У мене кремезна, сильна жінка... Є корови, свині... В погребі глечики холодного молока, горщики сметани, масла... На обід борщ гарячий... Ха-ха-ха... гірко регочусь.

А де ж моя обіцянка бути завжди тільки пролетарем, боротись з власницькою ідеологією? Чи справді не може бути переконань, а є тільки настроєні з матеріального стану свого?

А з кухні тимчасом новий струмок пахощів, й я забуваю все на світі, злізаю з ліжка, підбігаю до дверей, одхиляю їх і, мов божевільний, нюхаю, ковтаю повітря...

VII

З'явилась надзвичайна загостреність уяви. Я лежу на ліжку й чую, як за стіною вештається хазяйка. Цього досить, щоб уже її уявлять, бачити, стежити за її рухами. Виразно бачу її руку з чотирма товстими, золотими перстнями на жирних, брудних пальцях. Ось вечір. У вікно моєї кімнати рівномірно, спокійно ллється сяйво місяця. На тлі осяяного неба чітко вимальовуються здоровенні будівлі. Мов якісь середньовічні замки, стоять вони німі, похмурі, забуті людьми. І чекаєш казки і здається, що ось-ось створиться щось надзвичайне. Довго дивлюся на місяць. Скільки таємної сили в прозорому сяйві мертвої планети! Це б на простір степів, луків, до своїх рідних місцевостей! І там поблукать у морі цього блакитнього сяйва, послухать шепіт-розмову землі й небес! Далі витримати не можу. Кидаю кімнату, йду блукать по вулицях. Хитаюсь, але легкість надзвичайна. Мов я зітканий з проміння місячного, мов у мене нема ваги.

Зупиняюсь коло двох музиків-сліпців. Один віртуоз-скрипак. Чого його так болісно слухати? Ах, він ніколи не бачив сонця, він ніколи не бачив квітки, не поринав в очі коханки! І він скрипкою плакав за цим назавжди для нього одмовленим. В тиші своєї страшної, вічної ночі він ридав мабуть за сонцем.

Бо чого так болісно слухать віртуоза-сліпця?

Як обірвались би струни ридаючої скрипки, коли б він раптом оце побачив хоч на мент оцю ніч, прозоре сяйво місяця, зірку в небі. Зненацька я чую тендитний запах духів. Переді мною стоїть вся в чорному, з голими плечима, жінка. Я чую, як пахтить її кожа. Вона мабуть не знала важкої праці. Її життя було радісне, легке. В роскошах росла й через те вона так дивно-вродлива. Ах, вона мабуть богиня з того світу, де п'ють коштовне вино, де сміх безудержний лунає, де танки до ранку в хвилях найкращої музики! Ах, коли б туди, в ті залі, залиті електрикою, випить келих рубінового вина!

Запах делікатних духів, запах ніжною шкірою дратує мене без кінця. Так би прилинуть губами до білих, запашних плеч! Проклята скрипка, що вона робить зі мною!

Я немов у краю якихось примар, немов згубив дійсність. Не пам'ятаю, куди йду. Лише знаю, що мені без кінця важко робиться. «Який я нещасний»,—говорю безсило ридаючи. «До чого дійшов?»

Чи я сплю, чи може я вже збожеволів? До мене приходить жінка в чорному вбранні, з дивними очима. Заносить у мою кімнату запах делікатних духів й гарячого, молодого тіла жіночого.

І я довго цілую її й плачу над нею.

VIII

Нарешті, мусить же бути цьому всьому кінець—такий або инакший! Хай навіть сконання, але щоб певне щось! Цей жах постійний перед голодуванням робить життя неможливим, нестерпним. Зараз, як це болюче уявлять, я сам себе з'їдаю, сам смокчу себе. Що день, то більше слабшаю; боюсь глянути на себе у люстро, бо лякають безумні, голодні очі, лякають щоки, що глибоко повпадали. Але цьому рішуче повинен бути кінець! Кличу свою логіку, розум... Впевнюю рішуче, з одчаєм: треба конче щось робити, на щось наважитись. Треба скорій знайти пораду. А проте, я давно вже знаю, що мушу робити. О, який хитрий у мене мізок—так давно ховає в собі таємний намір. Чекає лише, щоб логіка, розум підтримали, погодились. Але хай не погодяться! Хай шукають тоді іншого виходу—для мене ще краще буде. Але тільки негайно, зараз дають хай рятунок!.. І я тихенько, злорадо сміюсь, сміюсь, бо знаю, що перемога на моєму боці. Я знаю, що досить самому собі рішуче сказати «іди!» й я піду вже без вагання, без сумніву, без боротьби...

І я говорю: «я піду, коли треба, на вбивство, на що вгодно, аби лише врятувати себе!» Свідомо йду, продумано. Що для мене зараз найвища цінність? Комунізм, загальне добро? Ха-ха... Я сам! Хай це ціннично буде, але я кричу всім: «Я»—найвища цінність для мене!

А зараз до праці—я складаю проект.

Блукаючи раз за містом в ярку, що сходить до річки, я зустрів гарно зодягненого мужчину. Йшов важкою ногою, сопучи носом, ледве пересовуючи жирне тіло. Чомусь він виразно залишився в моїй пам'яті. Коли на другий день, о тій же самій годині, зустрів його на тому ж місці—в мене раптом майнула думка. Я навіть зупинився від несподіванки. «Чому мені не ограбувати його?» Тоді я з обуренням одкинув цю думку. Але зараз я рішуче здеру з нього штанці... Ха-ха-ха...

І зовсім не для експерименту—стать надлюдиною а la Роскольніков. Це треба розуміть... Я це роблю тому, що це потрібно. Нарешті, до цього нема нікому ніякого діла! Абсолютно нікому нема ніякого діла до того, що я роблю! Перед вечером рушаю за місто. Ховаюсь в кущах, чекаю. Чим далі, тим більше хвилююсь. Даремно впевнюю себе бути рішучим, спокійним. «А що як сьогодні його не буде? Цеж не обов'язково—що-дня йому тут ходити!» Й я з радістю підхоплюю цю думку. Поволі, мов якийсь тягар спадає з плеч, щезає напруження. Я так охляв, знесилився, що ледве тримаюсь на ногах. Піти додому, лягти, лягти скоріше й про все забути! Зненацька чую важку, знайому ходу. В одну хвилину прорізує мізок де-кілька думок.

«Сьогодні не треба, сьогодні не треба!» — жалібно прошусь. «Нарешті, яка в цьому потреба? Це лише вигадки мого хворого, нещасного мозку!» А над усім цим всевладно чується: «Сором, ганьба! Скорій вперед, більше рішучості!».

Сам не свій зриваюсь з міста, біжу шалено назустріч людині. Мов божевільний, не тямлючи гаразд, що роблю, кричу: «стій, стій» і сам чогось піднімаю руки вгору. Мій вигляд бентежить спочатку людину. В кутках її губ, в поширених очах майнув жах. Але я остаточно ніяковію, не знаю, що робить далі. Скоро на обличчі людини з'являється усміх радісний і глумливий заразом. «Де ж твоя зброя?» — запитує регочучись: «Хто з голими руками йде грабувати? Та потім глянь лише на себе! Я міг би тебе кулаком збити з ніг!» Я замовкаю перед таким аргументом, опускаю руки. Кров лине в голову від гнітючого сорому. «Чого, справді, я нічого не взяв з собою?» О, який сором! Людина ще раз регочеться, якимось обережно обходить мене, йде далі. Потім через де-кілька кроків зупиняється й рішуче наближається до мене. «Я колись був в такому ж стані, як і ви. Візьміть від мене асигнацію», — й протягує мені гроші. Я хочу подивитись у вічі цій людині. Але вона вже одвертається, йде, залишаючи мене з простягнутою вперед рукою, що тримає асигнацію. «Яка образа», — говорю я собі. Треба тільки бачить себе в цей мент! Він дома буде оповідать про веселу пригоду, що трапилась з ним в ярку. Він, можливо, й гроші через те дав, що це була така надзвичайна, оригінальна зустріч.

Я з злістю та огидою дивлюсь на асигнацію. Ах, яке нестерпне бажання роздерти, розшматувати її, зубами погризти. Але замість цього обережно горну її до грудей. Це все ж таки гроші! За них я куплю м'яса, хліба. К бісу всі думки, непотрібний цей сором. Я дістав гроші й цього досить! Які ще можуть бути вагання! Для мене не існує нічого, окрім бажань мого зголоднілого організму. Єдиний критерій для мене — вимоги шлунку, й годі, тисячі разів годі думать про щось інше. Іду додому. В мене є гроші, є засіб до існування — думаю. Яка велика, безудержна радість! Я солодко мрію, як куплю гарячого молока, аби призвичаїти шлунок до їжі. Біжу, обливаючись потом, вибиваючись з останніх сил. Попереду нічого не бачу, не уявляю, окрім мармурового столика й на ньому шклянку молока. О, хоть би скоріше! Нарешті! П'ю, ковтаю гаряче молоко, обпікаючи рота. З'являється безкінечно радісне чуття. «Я оживаю» — говорю сам собі. Нагинаюсь до столу, щоб ніхто не вгледів, і радісно, стиха сміюсь. Лише згодом, йдучи додому, здатний стаю міркувати. Скільки того сорому, скільки образи завдав мені сьогоднішній вечір! Але скільки таємної сили в тому клаптику паперу! Ха-ха... Коли біг, я ж був буквально божевільний. Який чудесний довід для матеріалістів! Про все забув на світі, геть одкинув всякі міркування «ірраціонального світу» мого милого Кнут-Гамсуна й побіг шалено за їжою. Все ж таки скільки огиди у всьому цьому! До чого тільки дійти! І звідкіля взявся, як існує цей проклятий устрій! Мільйони людей страшним напруженням своїх сил ріжуть, кують, гладять крицю, роблять цеглу все для того, аби збудувати своїм вампірам розкішні будівлі!

За тисячів верстов, за океаном для цих ненажерливих людей збирають під спекою дикуни ягідки какао... пурнають в море за перлами,

гноють очі, легені... Все, що тільки не є коштовного на світі, забирають собі багаті, не залишаючи нам нічого.

Ми, помішані з пилом та брудом, повинні хоч жерти чорну, важку землю. В той час, коли я піднімаю з канави кимсь кинуту обсмоктану голову оселедця—в роті будь-якого земного бога тане солодкий шоколад. Ось, що таке щастя для мене?—Шматок хліба, кинутий в мого голодного рота! І що для мене ідеал? По-за всім—знову і знову не бути голодним! О, будь же проклятий той мент, коли я народився на світ!

І у мене росте й шириться ненависть до всього. Помсти, о, тільки помсти воліє моє серце!

IX

Вчуваю з вулиці лемент, крик, дикі виття. Вибігаю скоріше, мов наелектризований, мов в передчутті чогось. Кудись біжить здоровий гурт обшарпаних, зголоднілих людей, доведених до одчаю. Божевільні, страшні очі... рев мужських голосів, галасання жінок... В руках сокири, залізні перекладини з ліжок... Я розумію. Біжу теж за натовпом, по дорозі дістаю кійка... З мого горла вилітає дикий крик... Нічого не жалкуєм! Б'ємо вітрини, шматуєм шовк. Набиваєм рот смашними піржками, беручи їх з чудових ваз. Б'ємо об мармурові столики пляшки з вином. І коли по мармуру тече й падає вниз червоне вино, ми підставляємо рота й регочемось... Хто кине нам слово докору? Хто насміється обвинувачувати люмпен-пролетарія?

Раптом до нас долітають згуки інтернаціонала, який знавець людської душі, з якими глибокими соціальними інстинктами був той композитор, що склав цей гімн?! З глибин душі виникає незрозуміле, величне чуття, шириться, росте! В піднесенню хочеться крикнути, сказати щось... Вибігаємо на вулицю... Могутні згуки наближаються... У всьому місті нечуване безробіття, чекають, що вибухне революція. Ось колона робітників-демонстрантів з червоними прапорами йдуть по вулиці, ритмічно ступаючи по камінню. Яке сильне, непереможне враження! Немов я вийшов із темного склепу на сонце й воно сліпить мене! «Повстаньте гнані і голодні»—закликають нас робітники одноставно піти на боротьбу з капіталістичним світом. «О, ми повстали, давно повстали, але ми були здатні лише вітрини бити!»,—в піднесенню, гірко думаю. «Що я ніс людськості? Свій гнилий індивідуалізм, своє зневір'я? Нещасний інтелігент, я був здатний тільки на рефлексування... В рішучий мент я знайшов у собі лише одні красиві слова. В мені не було опіру, я не здатний був змагатись, і безробіття, звичайне явище для робітника,—мене загнало до люмпен-пролетаріату!»

«Он в кого вчитись—в захваті майже кричу собі—це у робітників, що так організовано йдуть на боротьбу, що так впевнені в собі! Пролетаріят! приймай ж і мене під свій червоний стяг! Одмовляюсь від усього, чим жив раніше! Вірю в твою непереможну силу, в твоє велике історичне призначення! Приймай ж в свої ряди кволого роз'єданого зневір'ям інтелігента й дай сил до життя!»

Й я приєднуюсь до маніфестантів і разом з ними ритмічно йду по каменю.

Л Е Н І Н

Біля мар твоїх, мертвий Ленін,
Ми поминки справляєм жалібною сторожою.
Кров робітнича у жилах народів кружляє швидче,
Кров робітнича кружляє швидче
При твоєму імені, Ленін:
В Європі, Америці, Азії, Африці,
На півдні, на півночі, заході, сході,
По всіх чотирьох сторонах світу,
По всіх чотирьох суходолах,
Ленін—
Повсюди, де ще гнобителі і пригноблені є,
Повсюди там, де ще обездолені, ошукані, безправні, безборонно
гвалтовані є,
Повсюди там, де людей примушують себе продавати, зраджувать
самих себе і голодувать,
Повсюди там, де люде з дитинства аж до старости засуджені на
панщину,
Повсюди там, де люде людей стріляти мусять...
Де?!
Повсюди там, де будівничі творці ще не здобули влади.—
Кожний нарід посилає сьогодні червоного вояка до мар твоїх
Ленін.
З кожного червоного вояка зросте незабором червона армія, Ленін.
Робітники поминають тебе не словами.
Робітники втомились од марнослів'я.
Робітники святкують тебе ділом, Ленін!
Вперед, червоний фронт!
Кришталево-обточеною, без прикрас, була твоя думка
Твереза, сива. Так ти зробився свідомостю
Бойових робітничих армій.
Приятель всіх робітників світу, товариш Ленін:
Думкою ти їм показував шлях. Бо
І думка у тебе була знаряддям. І,
Стиснувши зброю в руці, наслідують однині
Пролетарів мільйони тебе...
Одягнений в просту буденну одежу
Лежить в труні Ленін.
До нас, ще живих, цей його поклик:
«Ви, народи всієї землі,
Зривайте з себе лацуюг! Вперед! Прямуйте!
Німеччино: вперед! Повстань
З цього рабського сну!!
Бий, барабане червоний!
Сурми червоні, сурміть!

Пролетарські штурмові колони,
Гуртуйтеся!!
Руйнуйте ступниці палаців панів індустрії!
Увірвітьесь в заклині державні квартали!!
Виборіть собі свій ґрунт!
Виборіть собі свої машини!
Виборіть собі свої фабрики!
Виборіть собі свою батьківщину!
Виборіть—нарешті—світ!!!»
Твоє мовчання, мертвий Ленін, це не є
Мерця мовчання. Це
Наказ, що кличе до бою:
«Творчі маси всіх країв, шикуйте лави
В одностай! Вперед! Машируйте!»

Перекл. з німецьк. Л. Пюнтек.

ПІДГОТОВКА

Поет не любить промінних акордів,
Він дує в сурми рубаним рядком.
Я вчуся. Підготовлююсь. Вправляюсь.
Як працюю я,—запопадливо!
Над моїм, ще непластичним обличчям:
Зморшки натягаються.
Новітній світ
(отакій: що старий, містичний, страждання світ руйнує)
Малюю я, як можливо, докладно.
Сонцем залитий, як найбільш розчленований, гарно вишліхуваний,
мариться мені краєвид,
Острів блаженного людства.
Для цього багато потрібно (це й сам він давно вже знає як слід).
О, триєдиність твору: переживання, формулювання і діло.
Я вчуся. Підготовлююсь. Вправи роблю.
... Небавом буруни моїх речень з'єднуються в нечувану фігуру.
Промови. Маніфести. Парламент.
Політична вогниста п'єса. Експериментальний роман.
Поеми, щоб їх вигукувати з трибун.
Людство! Волі! Любови!
Новітню, святу, завітну державу
Я проповідую крові народів, кров од їх крові прищіплєну.
Хай буде держава ця
Дорешти оформлена вся.
Хай насаджує рай.
— Давайте, будем атмосферу грози розширяти!—
Вчіться! Підготовлюйтесь! Вправляйтесь!

Перекл. з німецьк. Д. Загел.

Ленін і національне питання. *)

6. САМОВИЗНАЧЕННЯ НАЦІЙ.

Жаден з пунктів старої програми РСДРП не викликав стількох суперечок, такої плутанини й такого нерозуміння, як пункт 9-й, що визнавав право самовизначення за всіма націями, що входять в склад держави. Ця програма ухвалена була II-м з'їздом РСДРП р. 1903, а р. 1913 Нарада Центрального Комітету РСДРП з партійними робітниками ухвалила запропоновану Леніним резолюцію, 4-й пункт якої пояснює вже самовизначення як право націй на відокремлення й утворення самостійної держави. «Вимагають цього—читаємо в резолюції—не лише основні принципи міжнародної демократії загалом, але й особливо нечуване національне пригнічення більшості населення Росії царською монархією, що є реакційним і варварським державним утворенням, рівняючи з сусідніми державами Європи та Азії. Цього вимагає ще й справа свободи самого великоруського населення, що не може створити демократичної держави доти, доки не буде винищено чорносотенного великоруського націоналізму, що підтримуваний традицією кривавих знущань над національними рухами та инш.»

У пункті 5-му тої ж резолюції читаємо: «Питання про право націй на самовизначення (с.-т. забезпечення конституцією держави зовсім вільного й демократичного способу вирішення питання про відокремлення) не можна плутати з питанням про доцільність відокремлення тої або иншої нації»...

Ленін кілька разів висловлює думку про потребу розмежувати поняття права й доцільности, бо саме в цьому й полягає центр нерозуміння. Так, у статті «Кадеты об украинском вопросе» Ленін пише: «Марксисты не забывают также элементарного обязательства каждого демократа бороться против всякого цыкувания будь-якой нации за «сепаратизм», бороться за признания полного и цѣлковитого равноправства наций—права їхнього на самовизначення. Ріжних можна дотримуватися поглядів на те, яким має бути, з точки погляду пролетаріату, таке самовизначення в кожному окремому випадкові. Можна й треба сперечатися з націонал-соціалами, на зразок Донцова, але ж підлотне цыкування за «сепаратизм», цыкування людей, що не можуть захищатися, є вершком безсоромности наших кадетів» (XIX т., стор. 32).

Самовизначення викликало нападки з різних боків. І найперше треба зазначити, що в реакційних і націонал-ліберальних кадетських колах викликало незадоволення пояснення до слова самовизначення, а саме: право на відокремлення. У кадетській газеті «Речь» одверто писали про те,

*) Почат. див. «Ч. Ш.», № 3 за 1924 рік.

що «к.-д. ніколи й не бралися захищати право «відокремлених націй» від російської держави».

У своїй статті «О праве націй на самоопределение» Ленін пояснює, які самі економічні причини викликали, викликають і будуть викликати стремління пригнічених націй до того або іншого роду самовизначення. Ленін присвячує цьому питанню багато місця й уваги, бо вважає, що нападки на один з найважливіших пунктів марксистської програми є замахом на походом опортуністів всіх ґатунків проти марксизму.

«На всьому світі—пише Ленін—доба конечної перемоги капіталізму над феодализмом була звязана з національними рухами. Економічна основа цих рухів полягає в тому, що для повної перемоги товарової продукції потрібне завоювання внутрішнього ринку буржуазією, потрібне державне об'єднання територій з населенням, що говорить однією мовою, при усуненні усяких перешкод розвиткові цієї мови і закріпленні її в літературі. Мова є найважливішим засобом людських зносин; єдність мов і розвиток їх без перешкод є одною з найважливіших умов справді вільного й широкого, відповідного сучасному капіталізму торговому обороту, вільного й широкого групування населення по всіх окремих класах, нарешті—умовою тісного звязку ринка з усяким і кожним господарем чи господарчиком, продавцем і покупцем».

«Утворення національних держав, що найбільше відповідають цим вимогам сучасного капіталізму, є через те тенденцією (стремлінням) усякого національного руху. Як найглибші економічні фактори штовхають до цього, і для всієї Західної Європи, більше того, для всього цивілізованого світу—типовим, нормальним устроєм для капіталістичного періоду є через те національна держава».

«Значить, коли ми хочемо зрозуміти зміст самовизначення націй, не граючи в юридичні дефініції, не «вигадуючи» абстрактних визначень, а розбираючи історично економічні умови національних рухів, то ми неминуче прийдемо до висновку: під самовизначенням націй розуміється державне відокремлення їх від чужонаціональних колективів, розуміється утворення самостійної національної держави».

Проти гасла самовизначення, що розумілося, як право на державне відокремлення, накинулися з усіх боків, причому, з одного боку, нападали на нього за те, що воно є «загальним місцем», що воно не дає досить конкретизованих, ясних гарантій для пригнічених націй, з другого ж—за те, що воно підтримує сепаратизм усіх, в тому числі й митичних, вигаданих націй. Нагінки йшли від найріжноманітніших політичних угруповань, починаючи від чорносотенця Савенка, кадета Кокошкіна й кінчаючи націонал-соціалістами, бундовцями, меншовиками й де-якими групами польських революційних марксистів, з Розою Люксембург на чолі. Не віддаючи багато уваги представникам «зоологічного націоналізму», Ленін найбільш виступає проти Рози Люксембург, а далі провадить вже й боротьбу проти соціал-опортуністів, що, на думку Леніна, не висунули жадного власного доказу проти самовизначення й повторювали тільки все виголошене Розою Люксембург.

Роза Люксембург не добачила в сучасному національному рухові його економічних причин і не зрозуміла, що кінцевою метою всякого національного руху є утворення самостійної національної держави, бо національні держави найбільше відповідають вимогам капіталістичного розвитку.

Полемізуючи з Кавтським, Роза Люксембург заперечує це й вважає, що самовизначення дрібних народів стає ілюзорним в міру розвитку великих капіталістичних держав. Ленін закидає Розі Люксембург те, що вона плутає поняття державно-політичної самостійності з економічною незалежністю й наводить низку надзвичайно влучних прикладів того, як міцні політично держави—Росія,—залежать економічно від країн Західної Європи, як із цілої низки держав Азії капіталізм досяг найвищого розвитку лише в самостійній національній державі—Японії, як на Балканах виникли сприятливі для капіталістичного розвитку умови лише тоді, як створилися самостійні держави.

У дискусії Розі Люксембург з Кавтським Ленін цілковито підтримує останнього й зазначає: «Національна держава є правило й «норма» капіталізму, ріжнояка, в національному відношенні, держава є відсталість або ж виняток. З точки погляду національних відносин, національна держава створює безперечно найкращі умови для розвитку капіталізму. Це не означає, звичайно, що така держава, базуючись на буржуазних відносинах, могла б знищити експлоатацію й пригнічення націй. Це означає лише те, що марксист не можуть забувати про могутні економічні фактори, що викликають стремління до створення національних держав. Це означає, що «самовизначення націй» у програмі марксистів не може мати з історико-економічної точки погляду іншого значіння, як політичне самовизначення, державна самостійність, утворення національної держави».

Ленін енергійно виступає проти Розі Люксембург, що висловилося не лише проти § 9 програми РСДРП, але й зокрема проти вимоги незалежності Польщі. Роза Люксембург вважає, що, захищаючи самовизначення, с.-т. право Польщі на відокремлення від Росії, програма марксистів підтримує в дійсності буржуазний націоналізм пригнічених націй і зокрема націоналізм польської буржуазії. Та Ленін цілком правдиво нагадує Розі Люксембург, що марксистська програма, не захищаючи права пригнічених націй на відокремлення, підтримуватиме буржуазію, поміщиків і самодержавний уряд тої нації, що пригнічує. «Боючись—пише Ленін—допомогти націоналістичній буржуазії Польщі, Роза Люксембург, заперечуючи право на відокремлення в програмі російських марксистів,—допомагає на ділі чорносотенцям великоросам».

Ленін вважає націоналізм нації, що пригнічує, гіршим, шкідливішим за націоналізм пригніченої нації, бо він найбільше гальмує розвиток демократії й пролетарської боротьби. «В кожному буржуазному націоналізмі пригніченої нації—каже Ленін—є загально-демократичний зміст проти пригнічення, і цей-то зміст ми безумовно підтримуємо, рішуче відокремлюючи стремління до своєї національної винятковості, борючись з намаганням польського буржуа гнітити єврея й т. д.».

Отже, виходить, закиди, висунуті Розою Люксембург проти гасла самовизначення, після ближчого ознайомлення з ними, є надзвичайно легковажними. З точки погляду інтересів пролетаріату пануючої нації треба дати рівноправність пригніченій нації, бо не може бути вільним народ, що пригнічує чужі народи, так само, як Маркс вважав питання про відокремлення Ірландії, про ірландську незалежність, справою чести англійської демократії й англійської робітничої партії. «Утворення самостійної й незалежної національної держави лишається ще поки в Росії привілеєм одної лише великоруської нації. Ми, великоруські пролетарі,

не захищаємо жадних привілеїв, не захищаємо й цього привілею. Ми боремося на ґрунті даної держави, об'єднуємо робітників усіх націй даної держави, ми не можемо ручитися за той чи інший шлях національного розвитку, ми через усі можливі шляхи йдемо до своєї класової мети. Але йти до цієї мети не можна без боротьби з усяким націоналізмом, без змагання за рівність різних націй».

Але ж Роза Люксембург висунула проти самовизначення ще один доказ, який полягає в тому, що жадна з програм західно-європейських соціал-демократичних партій не має пункту про самовизначення. Ленін вважає, що й тут Роза Люксембург не досягнула величезного значіння порівняння двох типів країн: з одного боку, маємо країни з завершеними, а з другого—з незавершеними, чи тільки-но розпочатими буржуазно-демократичними революціями. Для Західної Європи доба цих революцій охоплює р.р. 1789—1871, вона припадає на один час з добою національних рухів і закінчується створенням цілої низки національних держав. Природно, що пункт про самовизначення в програмах західно-європейських соціал-демократів був би позбавлений всякого змісту й всякого значіння.

Що до Східної Європи й Азії, то там доба буржуазно-демократичних революцій розпочалася лише р. 1905. Національні рухи, що мають місце в Індії, Персії, Турції, Китаю, Кореї, свідчать чи то про початок, чи то про поступовий рух національного пробудження й емансипації від опіки імперіялістів. «І тільки сліпий—каже Ленін—не добачає в цьому ланцюзі подій пробудження цілої низки буржуазно-демократичних національних рухів, стремління до створення національно-незалежних і національно-суцільних держав. Саме тому й лише тому, що Росія разом із сусідніми країнами переживає цю добу, нам потрібний є в нашій програмі пункт про право націй на самовизначення».

Крок за кроком розбиває Ленін усі докази Рози Люксембург проти пункту програми про самовизначення. Посилання Рози Люксембург на Австрію, що по різноманітності національного складу населення і по значінню в ній національного питання нагадує мов би то становище в Росії, після історичного аналізу, зробленого Леніним, виявляється зовсім легковажним.

І коли Роза Люксембург посилається на те, що навіть у програмі австрійської с.-д. немає пункту про самовизначення, Ленін розбиває це трьома доказами. Ми почнемо з третього. Ленін зазначає, що хоч офіційно у програмі австрійських с.-д. і немає пункту про самовизначення, але ж під той же час по протоколах Брюнського з'їзду видно, що складові частини австрійської с.-д. в особі української й польської делегації заявили на з'їзді про те, що вони залучають до своєї програми стремління до національного об'єднання, свободи й самостійності своїх народів. Відсутність заперечення з боку австрійських с.-д. і означає в дійсності санкцію самовизначення. Другий доказ: Австрія завершила свою буржуазно-демократичну революцію в добу р. р. 1848—67 і поруч з легальною робітничою партією там на підставі конституції існує органічний культурний зріст націй, чого в Росії не те що немає, але що суворо переслідується урядом. Третій доказ: взаємовідносини національностей, що населяють Австрію, відрізняються від взаємовідносин в Росії тим, що в Австрії існує двох-або й трьох-центрова держава (Австрія, Угорщина й Слов'яне), а в Росії необмежено панує одна великоруська національність. (Стаття писалася р. 1914).

Це, а також і те, що в сусідніх з Росією державах Азії розпочалися національні рухи й буржуазні революції, що частково захоплюють різні народності в межах Росії, це, на думку Леніна, — «надає особливої ваги визнанню права націй на самовизначення» і не викликає потреби в пункті про самовизначення в програмі австрійських с.-д.

«Роза Люксембург, — пише Ленін, — прогляділа головне практичне завдання і великоруського й інонаціонального пролетаріату: завдання повсякденної агітації та пропаганди проти всяких державно-національних привілеїв за право, однакове право усіх націй, мати національну державу; таке завдання — наше головне (зараз) завдання у національному питанні, бо лише таким шляхом ми відстроюємо інтереси демократії і рівноправного союзу усіх пролетарів усяких націй».

В умовах розвитку пролетарської боротьби нації пригніченої і тої, що пригнічує в межах одної держави, Леніна, як і Маркса, найбільше цікавила психологія соціаліста пануючої нації. Відношення його до пригніченої нації було пробою, іспитом на свідомість, переконаність і політичну дозрілість. «Соціаліста, що належить до пануючої нації — розповідає Ленін — Маркс розпитує про його відношення до пригніченої нації і зразу ж викриває спільну, властиву соціалістам пануючих націй (англійської й російської), хибу: нерозуміння їх соціалістичних обов'язків до націй пригнічених, переживання пересудів, перейнятих від «великодержавної буржуазії».

Свободу самовизначення пригніченої нації, її право на державне відокремлення мусить відстоювати, головним чином, пролетаріат нації пануючої, пролетаріат же пригніченої нації, оскільки така вимога зближала б його зі «свою» буржуазією, не обов'язаний його висувати. Але як для одного, так і для другого обов'язковим є єднання в боротьбі проти спільного класового ворога.

«...В добу початку буржуазно-демократичних революцій, в добу пробудження і заострення національних рухів, в добу виникнення самостійних пролетарських партій, завдання цих партій у національній політиці має бути подвійним: визнання права на самовизначення за всіма націями, бо буржуазно-демократична перебудова ще не завершена, бо робітнича демократія поважно й щиро відстоює рівність націй і найтісніший, нерозривний союз класової боротьби пролетарів усіх націй даної держави».

Властива Леніну чіткість викладу думки, звичка не лишати в своїх статтях незрозумілих місць змушує його кілька разів повертатися до питання про взаємовідносини пролетаріату пригніченої й пануючої нації. Тим, хто обвинувачує прихильників вільного самовизначення в сепаратизмі, Ленін відповідає, що таке обвинувачення — «така ж дурниця і таке ж лицемірство, як і обвинувачення прихильників свободи розводу в сприянні руйнації родинних зв'язків. Подібно до того, як в буржуазнім суспільстві проти свободи розводу виступають захисники привілеїв і продажности, на яких будується буржуазний шлюб, так само в капіталістичній державі заперечення свободи самовизначення, с.-т. відокремлення націй, означає лише захист привілеїв пануючої нації і поліційних прийомів урядування на шкоду демократичним».

В іншому місці Ленін пише: «Відмова від цього пункту (самовизначення), якими б міркуваннями його не аргументували, визначає справді «ганебну» уступку великоруському націоналізмові. Чому ж великоруському, коли йде мова про право всіх націй на самовизначення?

Тому, що мова йде про відокремлення від великорусів. Інтерес єднання пролетарів, інтерес класової їхньої солідарності вимагає признання права націй на відокремлення».

Націоналізм пануючої нації—найбільше лихо, ґрунт для реакції, найбільший ворог демократизму, і боротьба з ним, це—абетка, з якої має розпочинати свою діяльність демократія і особливо робітнича демократія. Це висуває перед марксистами, перед пролетаріатом Росії подвійне завдання: «боротьбу з усяким націоналізмом» і в першу голову з націоналізмом великоруським; визнання не тільки повної рівноправності усіх націй взагалі, але й рівноправності відносно державного будівництва, себ-то права націй на самовизначення, на відокремлення,—а поруч з цим,—саме в інтересах успішної боротьби зі всіляким націоналізмом усіх націй,—відстоювання єдності пролетарської боротьби і пролетарських організацій, як найтіснішого злиття їх в інтернаціональну спільність, наперекір буржуазним стремлінням до національного відокремлення».

У суперечці з представниками національно-соціалістичних партій і Розою Люксембург виявилось одно спільне для них, це те, що «серед пригнічених націй відокремлення пролетаріата в самостійну партію приводить іноді до такої запеклої боротьби з націоналізмом даної нації, що перспектива перекручується й забувається націоналізм пануючої нації».

Ця перспектива особливо почала перекручуватися перед польськими с.-д. і Розою Люксембург, які в своїй запеклій боротьбі проти буржуазії й націоналістичної П. П. С. забувають про чорносотенний російський націоналізм, що є ворогом самовизначення в будь-якій формі й ворогом рівності націй, як і всяких демократичних принципів.

«Для польських с.-д. «право самовизначення», звичайно, не має такого великого значіння, як для російських. Цілком зрозуміло, що боротьба з націоналістичною засліпленою дрібною буржуазією Польщі примусила с.-д. поляків з особливим (іноді, може бути, трохи-трохи надмірним) усердям «перегинати палку». Жаден російський марксист ніколи й не думав докоряти польським с.-д., що вони проти відокремлення Польщі. Помилку роблять ці с.-д. лише тоді, коли пробують—на зразок Рози Люксембург—заперечувати необхідність визнання права на самовизначення у програмі російських марксистів».

Як було вже зазначено, проти пункту про самовизначення висловлювалися не лише польські с.-д., що на II-м з'їзді РСДРП пропонували замінити цей пункт вимогою: «установ, що гарантують цілковиту свободу культурного розвитку всіх націй, що є складовими частинами держави».

Зподібною ж вимогою, де-що інакше сформульованою, виступали на цьому з'їзді й бундовці, що висунули вимогу «культурно-національної автономії».

У пункті II програми к.-д. партії так само сказано про право націй на вільне, культурне самовизначення. За пояснення до програми можна вважати відповідь «Речи» в статті, де сказано про те, що к.-д. ніколи й не бралися захищати право відокремлення націй від держави.

Отаке зворушливе єднання у вимогах польських марксистів, націонал-соціалістів і російських націонал-лібералів викриває, куди прямують вороги програми партії по національному питанню.

«Не може бути сумніву, що якою б природною не здавалася іноді точка зору де-яких марксистів пригнічених націй... в дійсності ж,

по об'єктивному відношенню класових сил в Росії, зречення од захисту права на самовизначення дорівнюється найзлішому опортунізмові, засміченню пролетаріату ідеями Кокошкіних». Виклавши думку до логичного кінця, Ленін доводить спільність свідомости у ворогів пункту про самовизначення й у правих представників політичної реакції. «Такі ідеї є, справді, ідеями й політикою Пурішкевичів».

Пізніше вже, р. 1919 на VIII з'їзді Російської Комуністичної Партії в колах її виявилася незгода в національному питанні. Бухарин, виходячи з того, що ми держимо курс на диктатуру пролетаріату, що для нас лише пролетаріат є виразником волі нації, виступив з пропозицією замінити право націй на самовизначення формулою: самовизначення трудящих класів кожної нації. П'ятаков висунув пропозицію в дусі Рози Люксембург. Він вважав гасло самовизначення націй голим і беззмістовним, подібно до того, як Роза Люксембург назвала його «загальним місцем». На думку П'ятакова, це гасло виявило себе на практиці під час революції, як гасло об'єднання всіх контр-революційних сил для захисту буржуазної держави проти диктатури пролетаріату. П'ятаков запропонував відмовитися від гасла «самовизначення націй», як одного з багатьох загальнонаціональних гасел II Інтернаціоналу. Мало того, П'ятаков запропонував відкинути так само й гасло, запропоноване Бухариним—«самовизначення трудящих». На думку П'ятакова, не можна залишити такого твердження, коли «об'єднання буржуазії й пролетаріату ми можемо вже відкинути, а незалежне визначення долі кожної окремої нації пролетаріатом цієї нації, і тільки ним, а не в єднанні з пролетаріатом інших націй,— можемо зберегти».

На цьому з'їзді на захист гасла «самовизначення націй» виступив Ленін. Будучи ворогом красномовних висловів і всяких широкореklamних декларацій, Ленін виступає проти пропозиції Бухарина, бо ж «у програмі треба писати абсолютно точно те, що є». «Треба—каже Ленін—вважати не те, на якому ступні стоїть дана нація на шляху від середньовіччя до буржуазної демократії і від буржуазної демократії до демократії пролетарської. Це є абсолютно правдиво. Всі нації мають право на самовизначення... Величезна більшість, мабуть $\frac{9}{10}$ всього населення землі, може й 95%, підходить під цю характеристику, бо всі країни є на шляху від середньовіччя до буржуазної демократії, чи від буржуазної до пролетарської демократії. Цей шлях є абсолютно неминучий. Більшого сказати не можна, бо це буде неправдиво, бо це буде не те, що є. Відкинути самовизначення націй і поставити самовизначення трудящих зовсім неправдиво, бо така постановка зовсім не вважає на те, з якими перешкодами, якими кривими шляхами йде диференціяція в середині націй»...

Ленін зазначає, що буржуазія залякує польських робітників тим, що більшовики, це ж—старі великороси, москалі, що раніш гнобили поляків, а тепер, прикриваючись комунізмом, хочуть захопити Польщу, підкорити її. Звичайно, така агітація серед польських робітників створює в Польщі єдиний національний фронт. Ось такій агітації польських шовіністів треба протиставити гасло самовизначення, що означає право на незалежне державне існування Польщі.

У своїй відповіді П'ятакову Ленін кілька разів підкреслює, що єднання робітників усіх націй є необхідне, але ж,—що це єднання повинно бути обов'язково добровільним союзом всіх робітників і селян усіх націй. Декретом чи примусом не можна усунути недовіря пригноблених до гнобителів,

одної нації до другої, недовір'я, що склалося віками. Спад сказаної зненависти, що її виявляли народи бувш. царської Росії до великоросів, відбувається дуже поволі й вимагає терпіння й упертості.

П'ятаков уявляв собі єднання в формі підпорядкування волі не лише націй у цілому, але й трудящих усіх націй інтересам світової соціальної революції. Для цього треба було б провадити десятки років безперервних революційних війн, й така тактика викликала б не єдність пролетарів усіх країн і націй, а єдність усіх класів в середині кожної нації. В інтересах же революції поглибити й поширити щілину між буржуазією й пролетаріатом, як що вона вже є, створити її, як що такої щілини немає. Одним з найважливіших засобів для досягнення цієї мети є гасло самовизначення націй, що означає нашу лояльність відносно внутрішніх справ націй.

«Коли б ми знищили цей пункт або ж зредагували його инакше,— каже Ленін в кінцевому слові на VIII з'їзді партії,— ми викреслили б національне питання із програми. Це можна було б зробити, як би люди були без національних особливостей. Але ж таких людей немає»...

Таким чином, ми бачимо, що Ленін, починаючи з р. 1912 і кінчаючи останніми роками своєї діяльності, немилосердно викривав сутність опортуністичних виступів наших меншовиків, націонал-соціалістів і «радикальних» нігілістичних виступів Рози Люксембург, Бухарина й П'ятакова, доводив і довів, що вони неминуюче ведуть до підтримки реакціонерів пануючої і пригніченої національностей.

Вивчаючи національне питання, Ленін ніколи не нехтував жадним, хоч трохи значним моментом у виступах окремих осіб чи політичних угруповань, або ж цілих партій. І в цьому питанні Ленін завжди міцно й неухильно був на одній позиції:

«Цілковита рівність націй; право самовизначення націй; злиття робітників усіх націй;— таку національну програму викладає робітникам марксизм, викладає досвід цілого світу й досвід Росії».

7. КРИТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ.

Ленін не обмежувався, однак, гарячим захистом партійної програми в національному питанні, не обмежувався тим, що відкидав усі напади на неї з боку буржуазних опортуністичних і націонал-соціалістичних елементів. Він переходив сам у наступ і залишав великі руїни в таборі ворогів. Як ми зазначали вже, «Бунд» на II-му з'їзді РСДРП розійшовся з партією з організаційних причин: він вимагав признання його за єдиного представника єврейського пролетаріату й будови партії на федеративних принципах. На цьому ж з'їзді «Бунд» висунув вимогу «національно-культурної автономії», яку на II-му з'їзді РСДРП бундовець Гольдблат формулював, як додаток до пункту про «самовизначення», так: «утворення установ, що гарантували б їм (націям) цілковиту свободу культурного розвитку», а на своєму VI з'їзді р. 1905 цю свою вимогу він висловив точніше так: «Вилучення із відання держави й органів місцевого самоврядування функцій, зв'язаних з питаннями культури (народня освіта то-що) й передача їх нації в особі відповідних установ, місцевих і центральних,— що їх обирають всі члени нації на підставі загального, прямого, рівного й таємного голосування». Цю теорію «Бунд» позичив у австрійських теоретиків Шпрінгера

й Отто Бавера, для яких відзнакою нації є спільність долі сукупності людей. Ця спільність відповідає культурній спільності, а ця остання звужується до спільності мовної.

Ленін береться за критику національно-культурної автономії починаючи з питання про мови. В цьому питанні Ленін, як завжди, стояв на точці зору економічної необхідності засвоєння одної мови в межах одної держави, що буде потрібно більшості населення з міркувань зручності торговельних зносин з іншими націями. Але обов'язковою умовою для засвоєння населенням якоїсь мови є не примусова, а добровільне бажання. Як приклад, Ленін згадує Швейцарію, де більшість населення балакає і рідною й одночасно французькою мовою, бо ж «це мова вільної цивілізованої нації, мова, що не накладається мерзотним поліційним примусом».

«Чому ж—запитує Ленін—«величезна» Росія, значно різноманітніша, далеко відсталіша, має гальмувати свій розвиток збереженням якоїсь привілеї для одної з мов? Чи не навпаки, панове ліберали? Чи не мусить Росія, як що вона хоче наздогнати Європу, покінчити зі всіма й усілякими привілеями, як найскорше, як найповніше, як найрішучіше?».

«Як що упадуть всякі привілеї, як що припинено буде накидання одної з мов, то всі слов'яне навчатися легко й швидко розуміти один одного і не лякатимуться «жахливої» думки, що в спільному парламенті лунатимуть промови різними мовами. А потреби економічного обороту сами визначать в даній країні ту мову, яку буде корисно знати більшості її в інтересах торговельних зносин. І такий вибір буде тим ґрунтовніший, що його зробить добровільно населення різних націй, він буде тим більше швидким і широким, чим послідовнішим буде демократизм, чим більш прискореним буде в залежності від цього розвиток капіталізму». Так писав Ленін р. 1913 в «Заметках по национальному вопросу», а р. 1914 Ленін пише на цю тему спеціальну статтю—«Нужен ли обязательный государственный язык?». Ленін зазначає тісний зв'язок у цьому питанні між лібералами й чорносотенцями, і на їхню вимогу одної спільної для цілої держави мови відповідає так:

«Ми більше вас хочемо, що б поміж пригніченими класам без різниці націй, що населяють Росію, встановилася найтісніша спільність і братерське єднання. І ми, звичайно, стоїмо за те, аби кожен у Росії мав спромогу навчитися великої російської мови. Ми не хочемо лише одного: елементу примусовості. Ми не хочемо заганяти до раю кійком. Бо скільки би ви не наговорили чудових слів про «культуру», обов'язкова державна мова зв'язана з примусом, накиданням. Ми гадаємо, що велика й могутня російська мова не потребує того, що б хтось мусів вивчати її з примусу. Ми переконані, що розвиток капіталізму в Росії, загалом увесь поступ суспільного життя йде до зближення всіх націй між собою. Сотні тисяч людей перекидуються з одного кінця Росії до другого, національний склад населення перемішується, відокремленість і національна задубілість мусить зникнути. Ті, що з-за умов свого життя й роботи потребують знання російської мови, навчатися її й без примусу. Примусовість же (кійок) приведе лише до того, що вона перешкодить великій і могутній російській мові доступ в інші національні групи, а, головніше, загострить ворожнечу, створить силу нового тертя, збільшить роздратування, взаємне нерозуміння, то-що».

Ленін вважає, що ця постійна гризня з-за мови йде лише на користь буржуазії, для російської ж демократії вона шкідлива, і, з метою припинити її, російські марксистки вважають, що потрібна: «відсутність обов'язкової державної мови, разом з забезпеченням населення школами з викладом усіма місцевими мовами й з залученням до конституції основного закону про скасування якихся привілеїв одної з націй і якого б то не було порушення прав національної меншости»...

«Той не марксист, той навіть не демократ,—пише Ленін,—хто не визнає й не захищає рівності націй і мов, хто не бореться з усяким національним гнітом й нерівністю».

З приводу національної культури Ленін провадить принципову боротьбу з єврейським й українськими ніби марксистами, що забувають про інтернаціональні інтереси робітників і притягають увагу їх до буржуазних дурниць. «Гасло національної культури,—пише Ленін,—це—буржуазна, (а часто й чорносотенно-клерикальна) омана. Наше гасло є інтернаціональна культура демократизму й світового робітничого руху».

Націонал-соціалісти дуже часто висували проти Леніна закид, що його гасло—«інтернаціональна культура»—беззмістовне, бо немає культури без національної форми. На їхню думку, робітник не мусить бути байдужим до розвитку своєї національної культури, бо лише через неї він має можливість прилучитися до інтернаціональних ідей. На це Ленін дає їм таку ґрунтовну й переконуючу відповідь:

«В кожній національній культурі є, хоч би й нерозвинені, елементи демократичної й соціалістичної культури, бо в кожній нації є трудяща й експloatована маса, умови життя якої неминуче викликають до життя демократичну й соціалістичну ідеологію. Але ж у кожної нації є й буржуазна (а в більшості ще чорносотенна й клерикальна) культура—й до того не у вигляді лише «елементів», але у вигляді пануючої культури. Тому «національна культура» загалом є культура поміщиків, попів, буржуазії. Цю основну істину, абеткову для марксиста, бундист (мова йде про бундовця Лібмана) залишив без уваги, виступив, як буржуа, цілий інтерес якого вимагає поширення віри у позакласову національну культуру».

«Висуваючи гасло «інтернаціональної культури» демократизму й світового робітничого руху, ми із кожної національної культури беремо лише її демократичні й соціалістичні елементи, беремо їх безумовно лише у противагу буржуазній культурі, буржуазному націоналізмові кожної нації. Жаден демократ, а тим більше жаден марксист не заперечує рівноправності мов, або ж потреби рідною мовою полемізувати з «рідною» буржуазією, пропагувати антиклерикальні й антибуржуазні ідеї «рідному» селянинові й міщанству»...

Ленін вважає, що треба використати мову тої або іншої нації не для того, щоб просто чи побічно висувати гасло національної культури, а для того, щоб проти цього гасла провадити агітацію. Буржуазія користується ним, щоб викликати розклад в колах робітників, роз'єднати їх. Завданням же кожного марксиста є проповідь єднання робітників усіх націй. Ленін кілька разів повторює, що для марксиста неприпустимою є сама навіть постановка питання про національну культуру. «Хто захищає гасло національної культури,—каже Ленін,—тому місце серед націоналістичних міщан, а не серед марксистів». Переходячи до окремого прикладу

«Бунда», Ленін повторює: «Хто просто чи побічно висуває гасло єврейської «національної культури», той (які б ни були його добрі наміри)—ворог пролетаріату, прихильник старого й кастового в єврействі, помічник равинів і буржуа».

Для пояснення цього питання Ленін бере конкретний приклад, що по своїй очевидності й елементарності не дає місця сумнівам що до безглуздя такого гасла. «Чи може великоруський марксист—запитає Ленін—визнати гасло національної великоруської культури?» І відповідає: «Ні! Таку людину треба примістити серед націоналістів, а не серед марксистів. Наша справа—боротися з пануючою чорносотенною і буржуазною національною культурою великоросів, розвиваючи виключно в інтернаціональному дусі і в найтіснішому союзі з робітниками інших країн ті зародки, що їх маємо в нашій історії демократичного й робітничого руху. Боротися зі своїми великоруськими поміщиками й буржуа, проти його «культури», во ім'я інтернаціоналізму, боротися, «приспосовуючись» до особливостей Пуришкевичів і Струве,—ось твоє завдання, а не проповідувати, не висувати гасла національної культури».

Культурна спільність пролетаріату й буржуазії пригніченої нації міцніша, ніж у нації пануючої, тому й вплив буржуазної національної культури на пролетаріат сильніший. Але ж за таким зовнішнім сполученням двох ворожих класів ховаються, безумовно, різні елементи культури.

«Так само це стосується й найбільш пригніченої й затравленої нації—єврейської. Єврейська національна культура—гасло равинів і буржуа, гасло наших ворогів. Але ж є інші елементи в єврейській культурі і в цілій історії єврейства... Ті євреї марксистки, що зливаються в інтернаціональні марксистські організації з російськими, литовськими й українськими й іншими робітниками, вкладаючи свою частку (і по-російськи й по-єврейськи) у створення інтернаціональної культури робітничого руху, ті євреї—в супереч сепаратизму «Бунда»—продовжують кращі традиції єврейства, борючись проти гасла «національної культури».

Цей же аналіз поширює Ленін і на українську націю. «Коли—каже він—мова йде про пролетаріат, то таке протиставлення української культури, в цілому, великоруській культурі, так само, в цілому, означає безсормне зрадництво інтересів пролетаріату на користь буржуазному націоналізму». Ленін вважає, що й українці мають також дві культури, як і великоруси, євреї, німці, французи й англійці. Завдання українського марксиста—відокремити одну від другої.

Як що частина українських робітників перебуває під впливом «чужої» великоруської культури, то завдання марксиста—закріпити їхню класову самосвідомість за посередництвом тої культури, під впливом якої вони перебувають, розвинувши в них дух солідарності з робітниками всіх націй. «Є,—каже Ленін,—дві нації в кожній сучасній нації... Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пуришкевичів, Гучкових і Струве, але ж є так само великоруська культура, що її характеризують імена Чернишевського й Плеханова».

Спроби марксиста всякої пригніченої нації перенести хоч би частку зненависти до пануючої нації на пролетарську культуру й пролетарську справу робітників пануючої нації неминує, на думку Леніна, приведе його в трясовину буржуазного націоналізму. Тому гаслом робітничої демократії й марксистської агітації має зробитися не національна

культура, а інтернаціональна культура демократизму й світового робітничого руху.

Марксист не заперечує законности національного руху: в рямцях буржуазного суспільства принцип національності є історично неминучий. Але в той же час не можна забувати, що марксизм є непримиримий з націоналізмом. «На місце всякого націоналізму марксизм висуває—інтернаціоналізм, злиття всіх націй у вищу єдність, що зростає на наших очах з кожною верстою залізниці, з кожним міжнароднім трестом, з кожним робітничим союзом». Щоб ослабити протиріччя між марксизмом і націоналізмом, треба відокремити те, що є поступового в національному русі, і викинути із нього геть все те, що приводить до затемнення класової свідомості. В національному русі треба встановити межу між тим, що веде до єднання трудящих різних націй, і тим, що закріплює їхню відокремленість. Марксистська програма висуває гасло—«право націй на самовизначення аж до відокремлення».

Таке чисто негативне завдання має метою ослабити одвічну ненависть, що пробилася у пригніченої нації до нації пануючої. Пункт марксистської, пролетарської програми про самовизначення має метою з'ясувати робітникам пригнічених націй, що в цьому гніті невинна пануюча нація в цілому, а лише поміщики й буржуазія понуючої нації. Тому робітникам пригнічених націй, як що вони схотять скинути цей гніт, треба в тісному єднанні з робітниками пануючої нації повести рішучу, енергійну боротьбу проти капіталістів і поміщиків, що не в меншій мірі, хоч і тільки економічно, пригнічують «свій власний пролетаріят».

Націонал-соціалісти висувають іншу вимогу, бо право націй на самовизначення їх не задовольняє. Вимогою їхньою є «культурно-національна автономія», або ж, в іншій формулюванні, «утворення установ, що гарантують свободу культурного розвитку».

Ленін присвячує низку статтів питанню культурно-національної автономії в цілому й окремим зв'язаним з нею питанням, де, даючи теоретичні й статистичні виклади й силу прикладів і порівнянь, доводить непридатність, нездійснимість і буржуазність цього гасла.

До чого зводиться культурно-національна автономія, як що відкинути силу балачок і писань навколо неї? Ленін відповідає: «Кожна нація, незалежно від того, де мешкає належна до неї особа (незалежно від території: звідси назва «екстериторіяльної», позаземельної автономії), складає єдиний державно визнаний союз, що керує національно-культурними справами. Найважливіша з цих справ—шкільна справа. Визначенням складу нації вільним записом кожного громадянина, незалежно від його мешкання, до бажаного йому національного союзу можна забезпечити абсолютну докладність і абсолютну послідовність поділу шкільної справи по національностям».

З точки погляду демократизму, Ленін вважає такий поділ шкільної справи неприпустимим і практично нездійсненим в умовах швидкого розвитку капіталізму. «Поки різні нації живуть в одній державі, їх сполучають мільйони й мільярди зв'язків економічного, правового й побутового характеру. Як же можна вирвати шкільну справу із цих зв'язків? Як що економіка збиває до купи нації, що живуть в одній державі, то спроби поділити їх раз назавжди в галузі «культурних» і особливо шкільних питань недоречні й реакційні. Ленін підкреслює, що бундовська ідея поділу школи відповідає проектові «націоналізації єврейської школи», що виник серед

партії Пуришкевича. Далі він зазначає, що капіталісти, проповідуючи ідею поділу й відокремлення націй, сами без різниці націй об'єднуються в міщанські акційні товариства, трести, синдикати для боротьби проти робітників усіх країн та народів.

«В дійсності—пише Ленін—національно-культурна автономія», с.-т. абсолютно чистий і послідовний поділ шкільної справи по національності вигаданий не капіталістами (поки що вони уживають грубіших заходів для роз'єднання робітників), а опортуністичною, міщанською інтелігенцією Австрії. У жадній із західно-європейських демократичних країн з різноманітним національним складом немає й натяку на цю геніяльно-міщанську й геніяльно-націоналістичну ідею. Тільки на сході Європи, у відсталій, феодальній, клерикальній, чиновницькій Австрії, де ціле громадське й політичне життя загальмовано мізерною, дріб'язковою бійкою (гірше навіть—сваркою, сутичками), з-за мови виникла ця ідея дрібного буржуа, що впав у одчай».

Далі Ленін звертає увагу на те, що й у нас теорію «культурно-національної автономії» визвали усі буржуазні партії єврейства, націонал-соціалістичні дрібнобуржуазні партії різних націй, бундовці й потайні ліквідатори. Посилання на Австрію вважає Ленін смішним, бо вона є найвідсталіша з національно-різноманітних країн. Ленін одмічає протиріччя між двома такими явищами: у нас головніші захисники й провідники «культурно-національної автономії» це—єврейські буржуазні партії й бунд, а в той же час один з фундаторів цієї теорії, Ото Бавер, цілий розділ присвячує доказам неможливості пристосувати «культурно-національної автономії» до євреїв.

«Закріпити націоналізм в певній «справедливо» обмеженій сфері, «констатувати» націоналізм, міцно й тривко розмежувати всі нації між собою за допомогою особливої державної установи—ось ідейна основа й зміст культурно-національної автономії. Ця думка—цілком буржуазна и цілком брехлива. Жадного закріплення націоналізму пролетаріят підтримувати не може, навпаки, він підтримує все, що допомагає знищенню національних різниць, руйнації національних перегородок, все, що робить міжнаціональні звязки все тіснішими, все, що веде до злиття націй. Робити инакше, значить—стати на боці реакційного націоналістичного міщанства».

В окремій тому ж питанню присвяченій статті—«Национальный состав учащихся в русской школе»,—Ленін бере конкретний приклад величезної національної різноманітності населення в Ленінградській окрузі й Ленінграді, на підставі числових відомостей про учнів. Після таких відомостей серед учнів такого навіть найбільш великоруського району Росії є до 30 національностей. Це не випадок, а закон розвитку капіталізму, після якого найрізноманітніші по складу шари населення викидаються із села до міста.

«Спробуйте тепер—пише в цій статті Ленін—до цих даних живого життя додати ту мертву утопію націоналістичних міщан, що зветься «культурно-національною автономією», або ж (в перекладі бундовців), «вилученням із відання держави» питань національної культури, с.-т. в першу чергу—шкільної справи».

«Із відання держави вилучається шкільна справа й передається до рук 23-х (відносно Ленінграду) «національних союзів», що розвивають кожен «свою» «національну культуру»!

Безглуздя і нездійснимість такої «програми» очевидна сама собою. Її не взяли «всерйоз» навіть австрійські с.-д., і навіть меншовики-партійці засудили бундовців і меншовиків-ліквідаторів, що, всупереч партійній дисципліні, захищали «культурно-національну автономію».

«Вплив дрібнобуржуазного міщанського націоналізму—каже Ленін—заразив і де-яких «теж-соціалістів», що захищали, т. з., «культурно-національну» автономію, с.-т. передачу шкільної справи (й загалом справ національної культури) із рук держави до рук окремих націй. Зрозуміло, що марксистки борються проти такого витонченого націоналізму, проти такої проповіді розмежування націй, проти поділу шкільної справи по національностям».

«Проповідь нездійсненої культурно-національної автономії—пише далі Ленін—це безглуздя, що вже зараз лише роз'єднує робітників. Проповідь злиття робітників усіх національностей полегшує успіх пролетарської класової солідарності, що здатна гарантувати рівноправність і найбільше мирне співжиття всіх національностей».

Ленін кілька разів заперечує легенду, що її ширили бундовці й інші націонал-соціалісти, мов би то на Брюнському з'їзді р. 1899 обміркувалася й була ухвалена, як програма по національному питанню, «культурно-національна автономія». Справді, на цьому з'їзді південно-слав'янські с.-д. запропонували таку програму: «(§ 2) кожен народ, що населяє Австрію, незалежно від зайнятої його членами території складає автономну групу, що зовсім самостійно керує всіма своїми національними (мовними й культурними) справами». Після де-яких заперечень проти даної формулювки її ухвалили в цьому пункті так: області одної й тої ж нації, що самоуправляються, утворюють разом національно-єдиний союз, що вирішує свої національні справи цілком автономно». У такій формулювці от знаменитої культурно-національної автономії не лишилося нічого.

Бундовські літератори й теоретики заперечували сумне для них явище легкого визнання «культурно-національної автономії» політичними групами, як єврейської, так і російської буржуазії. Але ж про це яскраво свідчать надруковані тоді програми цих партій і в тому числі партії к.-д. Вони, безумовно, зацікавлені в поділі пролетаріату по національностях, в роз'єднанні сил робітників. Бунд цілком певно стає на цей шлях, коли, як цілком послідовний додаток до програми національного питання, висунув вимогу федеративної будови партійних організацій в Росії. Це означало узаконення відокремлення не тільки населення різних національностей, але ж і перенесення його в лави партії. Але ж свідомі робітники не миряться з таким явищем. «Вони—пише Ленін—борються зі всякими, навіть найбільше витонченим націоналізмом, відстоюючи не тільки єдність, але й злиття робітників всіх національностей у боротьбі з реакцією й усяким буржуазним націоналізмом. Наша справа не розмежовувати нації, а з'єднувати робітників усіх націй»...

8. СОЦІЯЛ-ШОВІНІЗМ І ВІЙНА.

Протягом цілої своєї боротьби проти націонал-соціалістів, проти опортуністів і ліквідаторів Ленін відзначався своєю інтернаціоналістичною витриманістю, своєю марксівською послідовністю. Це в межах російської с.-д. партії. У II Інтернаціоналі він належав до тої групи, що й Роза

Люксембург і яку Кавтський назвав анархо-синдикалістською. II-й Інтернаціонал мав з давніх часів сильний ухил у бік опортунізму й реформізму. Але ж розпочата р. 1914 імперіялістична війна була важким для нього іспитом, і II Інтернаціонал було зруйновано. Хоч на одному з конгресів р. 1907 в Штутгарті й було винесено постанову—«всіма силами використати викликану війною економічну й політичну кризу для того, щоб розгойдати найглибші суспільні шари й прискорити руїну капіталістичного панування», але ж ця постанова в рішучу хвилину лишилася мертвою писаниною, а соціал-демократичні партії єдиного Інтернаціоналу забули не лише про ці постанови що до війни, але й елементарні істини про міжнародній характер соціалістичного руху. Соціал-демократичні партії кожної з держав, що воювали,—перетворилися в національні партії, ставши на бік буржуазії своєї країни, захищаючи її домагання, її імперіялістичні зазіхання проти буржуазії ворожої країни. В кожній країні соціал-демократія кликала до громадянського миру зі своєю буржуазією до єднання, значить проти пролетаріату іншої країни, якого, в свою чергу, заклиалося своєю соціал-демократичною партією до замирення зі своєю рідною буржуазією.

Характерно для соціал-демократичних партій те, що свій заклик до робітників вони лицемірно і в інтересах своєї буржуазії мотивували тим, що їхня країна провадить «оборончу війну». Цією спекуляцією патріотизмом, позиченою у капіталістів, легше було морочити робітничі маси й примусити їх сліпо йти за проводарями, що продалися капіталістам. Позицію захисту батьківщини зайняли старі лідери по всіх країнах: Вальєн і Гед—у Франції, Гайдман і Гендерсон—в Англії, Шайдеман, Еберт, Кунов та інші—в Німеччині, при чому Кавтський виступав адвокатом їхнього опортунізму, Бісолаті й інші—в Італії, Плеханов, Алексинський, Маслов, Потресов—у Росії, Вандервельде—в Бельгії. Ось галерія проводарів II Інтернаціоналу, що перейшли до одвертого співробітництва й обслуговування буржуазії, кожний у своїй країні.

«Ця війна—пише Ленін вже 1 листопаду р. 1914—імперіялістична, с.-т. війна доби найбільш розвинуеного капіталізму, доби кінця капіталізму. Робітничий клас має спочатку «влаштуватися в межах націй», каже «Комуністичний Маніфест», зазнаючи при цьому межі й умови нашого визнання національності й батьківщини, як необхідних форм буржуазного устрою отже й буржуазної батьківщини. Опортуністи перекидують цю істину, переносячи те, що вірно для епохи початку капіталізму, на епоху кінця капіталізму... Соціалістичний рух не може перемогти в старих рямцях батьківщини. Він творить нові, вищі форми людського співжиття, коли законні потреби й прогресивні прагнення трудящих мас всякої національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності при умові знищення сучасних національних перегородок. На спроби сучасної буржуазії розділити й роз'єднати робітників за допомогою лицемірних пояснень «захистом батьківщини» свідомі робітники дадуть відповідь знов і знов повторними спробами встановити єдність робітників різних націй в боротьбі за скинення панування буржуазії всіх націй».

Багато соціал-демократів передбачало, що можуть виникнути так, обставини, коли не можна буде розплутати вузла міжнародніх відносин і відірвати війну-наступ од оборончої війни. Р. 1907 Кавтський, стоячи в той час ще міцно на ґрунті марксизму, на з'їзді німецьких с.-д в Есені,

відповідаючи на де-які патріотичні заяви Бебеля, сказав, що найближча війна буде війною не двох держав, а світовою війною, що уряди Німеччини й Франції будуть переконувати своїх робітників у тому, що на них напали. Кавтський вважав, що, прислухавшись Бебеля, ми б стали свідками війни, в якій пролетарі двох країн-войовників з захопленням робили б обопільне кровопускання, йдучи на заклик «захисту батьківщини».

12 грудня р. 1914 Ленін написав своєрідну патріотичну статтю на тему: «О национальной гордости великороссов». У той час, як вихваляти «батьківщину», її незалежність і її свободу перестали Меншіков і Пурішкевич і справу цю продовжували Плеханов і Алексинський, Бурцев і Потресов, коли в конкурсі на патріотів своєї батьківщини брали участь всі політичні угруповання від «Союза русского народа», до меншовиків включно, Ленін писав:

«Чи чуже ж нам, великоруським свідомим пролетарям, почуття національних гордоців? Звичайно, що ні! Ми любимо свою мову й свою батьківщину, ми найбільше працюємо над тим, щоб її трудящі маси ($\frac{9}{10}$ її населення) підняти до свідомого життя демократів і соціалістів. Нам найбільш боляче бачити й почувати, яким насильством, гніту й знуцанням царських катів, дворян і капіталістів підлягає наша чудова батьківщина. Ми горді тим, що ці насильства викликали одсіч з нашого боку, з боку великорусів, що це оточення висунуло Радищева, декабристів, революціонерів-разночинців 70-х р.р., що великоруський робітничий клас створив р. 1905 могутню революційну партію мас...».

«Ми сповнені почуття національних гордоців і саме тому ми особливо ненавидимо своє рабське мунуле і своє рабське сучасне, коли... поміщики, за допомогою капіталістів, ведуть нас на війну, щоб придушити Польщу й Україну, щоб гнітити демократичний рух в Персії й Китаю».

Ми, великоруські робітники, повні почуття національних гордоців, хочемо, на чому б то не стало, повної й незалежної, самостійної, демократичної, республіканської, гордої Великоросії.... ми кажемо: не можна в XX віці в Європі, хоч би й у Далеко-Східній Європі, «захищати батьківщину» інакше, як борючись всіма революційними засобами проти монархії, поміщиків і капіталістів своєї батьківщини, с.-т. найгірших ворогів нашої вітчизни; не можна великоросам «захищати батьківщину» інакше, як бажаючи поразки у всякій війні царату, як найменшого лиха для $\frac{9}{10}$ населення Великоросії, бо царат не тільки пригнічує ці $\frac{9}{10}$ населення економічно й політично, але й деморалізує, принижує, проститує його, привчаючи до пригнічення чужих народів, привчаючи прикривати свою ганьбу лицемірними, немов би патріотичними фразами».

Ця стаття по красі й стилі, не кажучи вже про зміст, може й мусить стати зразковим матеріалом для всіх новітніх юнацьких хрестоматій. Тут маємо не лише палкий протест проти анексії Польщі й України, але й безпосередній заклик перетворити імперіалістичну війну—в громадянську. Від такого захисту батьківщини, що тут радить Ленін, не поздоровилося патріотам табору Пурішкевича, Родзянка, Мілюкова, Алексинського. Боротьба проти соціал-шовінізму була для Леніна продовженням його довголітньої боротьби проти опортунізму усіх типів. Він не тільки виступає проти гасла «захисту батьківщини», але й проти виголошеного тов. Троцьким гасла—«ані перемоги, ані поразки», доводячи, що й це гасло переносить центр ваги питання в бік війни урядів, а не боротьби

пригнічених класів з урядами. Свій «пораженський» погляд Ленін формулює в кількох варіантах. «Революція—пише він—під час війни, це—громадянська війна, а перетворення війни урядів у війну громадянську полегшується, з одного боку, військовими невдачами («поразкою») урядів, а з другого боку—не можна прагнути на ділі до такого перетворення, не сприяючи такій поразці».

У другому місці Ленін пише з цього ж приводу: «Перетворення імперіалістичної війни в громадянську не можна «зробити», як не можна «зробити» революції,—воно виростає із цілої низки многояких явищ, сторін, ризик, властивостей, наслідків імперіалістичної війни. І таке вистання неможливе без низки військових невдач і поразок тих урядів, проти яких виступають їх власні пригнічені класи».

Ленін вважає, що немає інших шляхів для відновлення класової боротьби, крім використання тих невдач, що їх переживають уряд і буржуазія своєї країни. А для того, щоб створити такі невдачі, немає кращого засобу, як сприяти його поразці. «Немає кращих засобів для відновлення міжнародного соціалістичного руху, як «державна зрада», як сприяння поразці свого уряду».

Кожна із країн-войовників оголошувала надзвичайно радикальні, революційні, демократичні гасла що до ворожої країни. Російська буржуазія і її соціал-лакеї р. 1915, коли Польща була окупована військом генерала Гінденбурга, висунула визвольні гасла: «мир без анексій» і «незалежність Польщі».

«Російські с.-д.—каже Ленін—мусять викривати обман царатом народу, коли тепер в Росії висувуються гасла—«мира без анексій» і «незалежності Польщі», бо обидва ці гасла в даному становищі визначають стремління продовжувати війну й виправдують таке стремління. Ми мусимо казати: ніякої війни з-за Польщі. Руський народ не хоче знову зробитися її гнобителем!».

«Усі,—каже Ленін далі,—хто нелицемірно хоче визнавати свободу народів, право націй на самовизначення, мусять бути проти війни з-за пригнічення Польщі,—за свободу відокремлення від Росії тих народів, що їх Росія тепер пригнічує: України, Фінляндії, то-що. Усі, що не хочуть бути на ділі соціал-шовіністами, повинні підтримувати виключно ті елементи соціалістичних партій усіх країн, що просто, безпосередньо, зараз же працюють за пролетарську революцію в своїй країні».

Проти анексій виступали соціалісти ворожих таборів у залежності від успіхів на фронтах, при чому всі ідеологи патріотизму, всі соціал-шовіністи розуміли «анексію», як захоплення нових земель, про старі ж анексії, про десятки країн і народів, яких примусово гнітили й експлуатували імперіалістичні держави, про це соціал-шовіністи мовчали. Вони розуміли гасло «мир без анексій», як поворот до стану, що був до початку війни, як недоторканість встановлених насильством державних меж.

Марксисти не можуть бути, звичайно, прихильниками анексій, бо ж анексія є порушенням самовизначення нації, є встановленням державних кордонів всупереч волі населення. Але ж одночасно треба викривати лицемірство тих соціал-шовіністів, що умовно, поки це торкається кордонів їхньої держави, заявляють себе ворогами анексій.

Революційний марксист бореться проти анексій, як нових, так і старих, давно забутих, посвячених законом насильства імперіалістичної країни.

9. ЛЕНІН І УКРАЇНА.

Ленін зацікавився національним питанням в широкому масштабі лише р. 1912, в зв'язку, головним чином, з важкою атмосферою військових підготовок на Балканах. До цього часу Ленін звертав увагу на це питання лише побічно, обмірковуючи внутрішньо-партійні питання, переважно взаємовідносини партії з Бундом.

Треба сказати, що з усіх національних організацій соціал-демократичної партії в дореволюційній Росії українська с.-д. партія мала чи не найменше значіння. Та це й зрозуміло. Бо, по-перше, українська соціал-демократія з'явилася пізніше од інших, а зформувалася, як партія, лише р. 1905. Але ж, зформувавшись, вона покололася на дві частини: УСДРП і УСДС (український с.-д. союз «Спілка»). До того ж українська с.-д. партія охоплювала незначні кола населення, базуючися переважно на радикальній дрібно-буржуазній інтелігенції. Ось чому РСДРП дуже мало цікавилася тим, чи ввійде вона, чи не ввійде до її складу. УСДС р. 1905 увійшла до партії на правах автономної секції і, маючи підтримку партії, охоплювала доволі значні шари трудового населення України. Ця частина української соц.-демократії прийняла організаційні принципи партії, ухвалені нею р. 1903 на II-му з'їзді. Що ж до УСДРП, то вона, відносно організаційних принципів, йшла слідом за Бундом і вимагала федеративної будови партії. Ось чому в партійних органах полеміка провадилася найперше проти Бунду, проти окремих виступів польської соц.-демократії, проти латишських с.-д. до певної міри, а проти УСД, поскільки «Спілка» уявляла з себе значну частину організованих робітників, полеміка розпочата була значно пізніше й виходила, переважно, з лав керівників «Спілки» як, прим., Соколовського—Меленевського—Баска й від співробітника більшовицького «Вестника жизни» Тучапського-Лукашевича р. 1906.

Ленін торкається вперше українського питання р. 1913 в статті «Кадеты об украинском вопросе». Один з видатних діячів УСДРП Донцов виступив у Львові на з'їзді українського студентства й висунув гасло самостійної національної республіки на Україні й національного блоку в боротьбі за український Університет у Львові. Чорносотенна російська преса—«Новое время», «Киевлянин», Меншикови й Савенки щоденно травили «мазепинців» за «сепаратизм», за «зраду» єдиної і неділимої. До цього скаженого хору погромно-дикунських голосів приєднався й відомий Петро Струве. До того ж і в «Речі»—центральному органі російських конституційних демократів, з'явилася стаття М. Могилянського зі щиронововременськими нападками й широкошовіністичною травлею українців за «сепаратизм» за «авантюризм». Ленін найрішучіше виступає проти грубих, чорносотенних виступів кадетів, що подібні статті друкують в своєму органі. Ленін пригадує те, що у Львові проти Донцова, проти гасла політичної незалежності України виступили українські соц.-демокр., висуваючи свої міркування. Ленін вважає, що проти Донцова треба сперечатися, але він гостро нагативно ставиться до нововременських методів міркування людей, що не можуть захищатися. «Марксисты—пише Ленін—ніколи не дадуть затьмарити свій розум національним гаслом, однаково—чи то великоруським, польським, єврейським, українським, чи то другим яким. Та марксисты не забувають так само азбучного обов'язку кожного демократа боротися проти всякої травлі якої б то не було нації та права її на самовизначення».

Оцей перший виступ Леніна по українському питанню, хоч і в окремій випадку, розгортає вже карти перед нами. З одного боку, заперчується сепаратизм шовіністів пригніченої нації. За українцями визнається, як і за всіма іншими націями, право не тільки на рівність, але й на самовизначення, що, на думку Леніна, передбачає й право на державне відокремлення. Ленін вважає, що марксистки не можуть, звичайно, погодитися з виступами Донцова, що можна інших триматися, що до цього, поглядів, але ж, в усякім випадку, право на самовизначення є безперечним.

Ця стаття була першою з низки статтів з національного питання, написаних Леніним. Раз зацікавившись цим питанням він повертався до нього при всякій нагоді. Всі дальші статті є розвитком тих думок, що їх висловив він у цій першій статті, надрукованій в «Рабочей Правде» 16 липня р. 1913.

Вже через два місяці після цієї статті (13 вересня 1923 р.) з'являється нова стаття Леніна без підпису «Как епископ Никон защищает украинцев». В Державній Думі, де засідали поміщики, буржуа, попи, буржуазні адвокати й професори, запропоновано було законопроект про українську школу й українські товариства. Цим законопроектом вимагалось од царського уряду дозволу викладання в початкових школах українською мовою, викладачами призначити українців, завести викладання української мови й історії України, припинити переслідування українських товариств і закриття їх в адміністративному порядку. Першим підписав цей проект чорносотенний піп Никон. Він мотивував свій захист української мови й української національної культури тим, що українці, відмінно від євреїв, поляків та інших справжніх «инородців», є своїми братами. Поміщики, що засідали в Державній Думі, мали, на думку Никона, дати йому й подібним до нього можливість розвивати українську культуру, як він її розуміє. Це дає Леніну нагоду висловити такі міркування:

«Відома картина захисту «національної культури» всіма буржуазними націоналістами, від чорносотенних до ліберальних і навіть до буржуазно-демократичних. Єпископ Никон не хоче нічого знати про те, що не можна захищати українців від гніту, не захищаючи од усякого пригнічення всі без винятку народи, не винищуючи абсолютно з державного життя поняття «инородця», не відстоюючи цілковитої рівності всіх національностей. Не можна нікого захищати від національного гніту, не проводячи послідовно найширшої місцевої і обласної автономії й принципу вирішення всіх державних справ волею більшості населення (с.-т. принципу послідовного демократизму).

У єпископа Никона гасло «національної культури» українців є, в дійсності, гаслом пропаганди чорносотенства українською мовою, гаслом українсько-клерикальної культури».

Варто тепер лише обміркувати ці думки Леніна, щоб зрозуміти, якими вони були пророцькими, що до сучасної української дійсності. Хіба ж ми зараз не є свідками того, як де-хто зі старих українських соціал-демократів, що в старі часи розпиналися за національну культуру, як за пролетарське й марксистське гасло, створили тепер єдиний фронт з т. з. автокефальною церквою, хрещеним батьком якої є чорносотенний піп Никон?

У жовтні—грудні р. 1913 Ленін, працюючи над роз'ясненням національного питання, виходить за межі невеликих газетних статтів і в більшовицькому легальному журналі «Просвещение» містить велику статтю під назвою «Критические заметки по национальному вопросу», де різко критикує політику Бунду в національному питанні, а наскільки позиції українських с.-д. відповідає позиції Бунду, Ленін проводить полеміку проти двох українських націонал-соціалістів Донцова й Л. Юркевича (Рибалки), з котрих перший згодом зробився одним з лідерів «Союзу визволення України», що працював коштами австрійського й німецького генеральних штабів.

Діячі Бунду закидали марксистам і партійній програмі асиміляторство, с.-т. зарані обміркований план русифікації всіх неруських націй, що населяють Росію. Але ж марксист, «як офіційна одноцільність, цілком певно й недвозначно засудили найменше національне насильство, гніт, нерівність». Як що відняти, винищити всі штучні, зовні накинута операції над тією або іншою нацією, тоді вона підпадає під виключний вплив вільної гри цілої низки економічних чинників. Тут Ленін, аналізуючи історичні процеси розвитку капіталізму й викликані ними зміни у взаємовідносинах нації, приходить до висновку, що «лишається та всесвітня історична тенденція капіталізму до ламання національних ріжниць, до асимілювання націй, що з кожним десятиріччям виявляється могутнішою, є одним з найвеличніших двигунів, що перетворюють капіталізм у соціалізм».

«Той не марксист, той не демократ,—продовжує Ленін,—хто не визнає й не відстоює рівності націй і мов, не бореться з усяким національним гнітом чи нерівністю. Це безперечно. Але ж так само безперечно, що той псевдо-марксист, що як найгірше лає марксиста та іншої нації за «асиміляторство», є в дійсності не що інше, як націоналістичний міщанин».

До такої малочисельної групи людей належать усі бундовці й українські націонал-соціалісти на кшталт п. п. Юркевича, Донцова й К⁰.

Ленін зупиняється на полеміці між Соколовським-Баском і Лукашевичем-Тучапським, з одного боку, та Л. Юркевичем, з другого, в справі становища українського пролетаріату в Росії. Перші два запевняли, що український пролетаріат у Росії зовсім обрусів і тому не потребує окремої організації. Юркевич же, замість відстоювати те, що український пролетаріат зберіг свою національну фізіономію, накинувся на своїх противників, закидаючи їм «національне зречення», то-що. Инакше кажучи, Л. Юркевич, як і бундовці, вважав марксистів, що констатують факт прогресу асиміляції, винними в цьому.

«Вже кілька десятиліть—пише Ленін—цілком виявив себе процес швидкого економічного розвитку півдня, с.-т. України, що притягає з Великоросії десятки й сотні тисяч селян і робітників в капіталістичні економії, на копальні, в міста. Факт «асиміляції»—в оцих межах великоруського й українського пролетаріату—безперечний. І цей факт безумовно поступовий. Капіталізм на місце тупого, закорузлого, нерухомого й ведмежо-дикого мужика великороса чи українця висуває рухливого пролетаря, умови життя якого руйнують специфічно-національну вузькість, як великоруську, так і українську. Припустимо, що між Великоросією й Україною стане згодом державний кордон, — і в цьому випадкові історична

прогресивність «асиміляції» великоруських і українських робітників буде безперечна, як прогресивне перемелювання націй в Америці. Що вільнішою буде Україна й Великоросія, то ширше й швидче буде розвиток капіталізму, що тоді ще більше буде притягати робітників і селян усіх націй з усіх областей держави й зі сусідніх держав (як щоб Росія була б сусідньою державою що до України) робітничу масу до міст, на копальні, на заводи».

Отже назву «асимілятор» не можна прикласти до Леніна, хоч би вже тому, що він зовсім не тої думки, що процес асиміляції українського пролетаря мусить привести його до обрусіння. Всупереч такому широко-буржуазному, великодержавному розумінню процесу асиміляції Ленін вважає його однаково неминучим і для українців і для великоросів. І український, і російський, і єврейський, і польський пролетаріят перемелюються на млині, ім'я якому—капіталізм. У наслідок цього виробляється тип пролетаря, що губить поступово свої специфічно-національні риси. Поскільки бундовці мають завданням розвиток національної розумової культури всупереч стихіям, поскільки Юркевичі й Донцови неодмінно хотять зробити українських робітників національно свідомими і «вияснити їм їхні національні завдання», постільки вони стають на позицію буржуазних націоналістів. «Але ж,—каже Ленін,—навіть з погляду буржуазних націоналістів, з котрих одні хотять цілковитої рівності й автономії України, а інші—незалежної української держави, таке міркування не витримує критики. Противником визволених стремлень українців є клас поміщиків, великоруських і польських, а також буржуазія тих же двох націй. Яка ж суспільна сила може дати опір цим класам? Перше десятиріччя XX сторіччя дало фактичну відповідь: ця сила виключно робітнича класа, що веде за собою демократичне селянство. Прагнучи роз'єднати й тим послабити справжню демократичну силу, після перемоги якої неможливим був би всякий національний гніт, п. Юркевич зраджує інтереси не тільки демократії взагалі, але й своєї батьківщини, України. За єдиної дії пролетарів і великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови».

Ленін утримується від будь-яких категоричних міркувань про те, бути чи не бути Україні окремою державою, чи матиме, чи не матиме Україна майбутнє. Ніхто не може сказати, куди приведе ту або ж іншу націю процес історичного розвитку капіталізму.

«Чи судилося, прим., Україні,—каже Ленін,—скласти самостійну державу, це залежить від 1000 чинників, невідомих наперед. І, не пробуючи гадати даремно, ми твердо стоїмо на тім, що безперечним є право України на таку державу. Ми шануємо це право, ми не підтримуємо привілеїв великоросів над українцями, ми виховуємо маси в дусі визнання цього права, в дусі заперечення державних привілеїв якої-будь нації». («Просвещение», квітень-червень р. 1914). Драгоманова, за то, що той плутає централізм царської Росії з централізмом демократичним, Ленін долучає до числа націоналістичних міщан, а в іншому місці, в примітках до заклик українця-емігранта до українських робітників, він пише: «Із задоволенням друкуємо заклик нашого товариша, українського марксиста, до українських робітників... Цей заклик особливо потрібний тепер у Росії. Погані дорадчі робітників, дрібно-буржуазні інтелігенти з «Дзвону», намагаються з усіх сил відхилити українських с.-д. робітників од великоросів. «Дзвін» веде

справу націоналістичних міщан. А ми будемо провадити справу інтернаціональних робітників: сполучати, з'єднувати, зливати робітників усіх націй для єдиної спільної роботи».

«Хлопчика без штанців» Л. Юркевича й усю літераторську групу з «Дзвону» Ленін зве націоналістичними міщанами і закидає їм те, що вони зі злими намірами, знаючи про те, що самовизначення визначає право на відокремлення, ширять брехню про російських марксистів, мов би то вони стоять за «державну цілість». Ленін вважає, що роблять вони це з певною метою — роз'єднати пролетаріат двох націй — української й російської.

Р. 1917 Ленін не кидає протестувати проти анексії Тимчасовим Урядом Фінляндії, України та інш. «Не віддавайтеся, — пише він — анексійній політиці визнати свободу відокремлення націй. Не насильством треба притягати інші народи до спілки з великоросами, а лише справді добровільною, справді вільною згодою, що є неможлива без вільного відокремлення».

1917 рік, ціла підготовча невтомна робота Леніна до жовтневого перевороту свідчать про те, що в нього слова не йшли всупереч справі. Ніхто не захищав так сміливо й послідовно права України на відокремлення, як Ленін. Усі пам'ятають, як йому закидали, що він в інтересах Німеччини хоче зруйнувати єдину російську державу і т. д. У статті «Україна» він захищає перед Тимчасовим Урядом Центральну Раду. В оголошеному Центальною Радою Універсалі (11 червня р. 1917) висувались вимоги автономії України. Відомо, що Тимчасовий Уряд відхилив цю вимогу. Ленін пише з цього приводу: «Жаден демократ, не кажучи вже про соціаліста, не зважиться заперечувати цілковитої законності українських вимог. Жаден демократ не може також заперечувати права України на вільне відокремлення від Росії: саме тільки безумовне визнання цього права й дає можливість агітації за вільну спілку українців і великоросів, за добровільне з'єднання, безумовне визнання цього права може справді й остаточно пірвати з проклятим царським минулим, що все зробило для взаємного відчуження народів, таких близьких по мові й по розселенню, по характеру, по історії. Проклятий царизм робив з великоросів катів українського народу, як тільки міг підтримував в ньому зневажистість до тих, хто заборонив українським дітям розмовляти й учитися рідною мовою».

Зрозуміло, що відмова Тимчасового Уряду від задоволення цілком законних вимог українського народу викликала вибух незадоволення й підйом шовіністичної хвилі на Україні. З другого боку, й чорносотенні кадети з мілюковської газети «Речь» в скаженому патріотичному обуренні накинулися на українців за «самовільне» рішення; за «безпосереднє порушення закону». Ленін називає кадетів звіроподібними буржуазними контр-революціонерами.

Військовий міністр Керенський заборонив з'їзд представників українських військових частин. Всеукраїнський селянський з'їзд у Києві висловив протест проти порушення Керенським демократичних основ. Ленін приєднався до цього протесту, надрукувавши в «Правді» статтю під назвою «Не демократично, господин Керенський». «Ми — пише Ленін — не кажемо вже про те, що своєю великодержавною націоналістичною політикою гр. Керенський тільки збільшує, лише розпалює ті «сепаратиські» стремління, проти яких Керенські й Львови хочуть боротися. Ми запитуємо: чи можна

сполучити з достоїнством не лише соціалізму, але й простого демократизму таке знущання над пригніченими націями... Ми запитуємо партію с.-р., чи приєднується вона до заборони українського з'їзду?». Ще далі, то все енергійніше стає Ленін на бік Центральної Ради в її суперечку з Тимчасовим Урядом. У статті «Украина и поражение правящих партий России» він наводить, більше, ніж скромні, вимоги українців, задовольняти які після ухвали меншовиків і есерів відмовився Тимчасовий Уряд, що складався з кадетів.

«На підставі якого права насмілюється демократ відступати від доведеного принципу» жадних призначених згори урядів для місцевого населення — «принципу, підтвердженого досвідом демократичних революцій?».

«Відмова задовольнити найскромніші й законні вимоги була нечуваною безсоромністю з боку Тимч. Уряду, диким нахабством контр-революціонерів, щирим правом політики великоруського «держиморди» — і есери з меншовиками, знущаючися над власними партійними програмами, терпіли це в уряді й захищають це тепер в своїх газетах. До такої ганьби дійшли есери й меншовики».

Проти національних вимог підняла гвалт ціла поміщицька й буржуазна преса, в цих вимогах добачали «анархію» й «хаос». Ленін енергійно наступає на уряд, пропонуючи задовольнити вимоги українців.

«Задовольніть їх — закликає Ленін — ці найзаконніші вимоги, — й на Україні буде не менше авторитету, ніж всюди в Росії, де авторитетні одні Ради. Задовольніть українців — цього вимагає розум, бо інакше буде гірше, силою українців не затримати, а можна лише викликати злобу. Задовольніть українців — ви відкриєте тоді дорогу довір'я між обома націями, дорогу до братнього союзу їх, як рівних».

Так протягом р. 1917 і словом і ділом боровся Ленін, з гарячковістю не згірше всякого «петлюрівця», за право української нації на самовизначення. Але ж, як і слід було сподіватися, як Ленін задовго до цього передбачав, національної рівності, національного самовизначення можна досягти тільки при здійсненні демократизму в управлінні державою. Скільки ж демократизму було при Тимчасовому Уряді в Росії, ми вже бачили.

Після жовтневого перевороту розпочинається концентрація контр-революційних сил на Дону. Уряд Центральної Ради, користуючися тим, що він недоторканий, припускає на Дін до генерала Каледіна козачі війська, дозволяє в себе вербувати білогвардійських офіцерів, прикриває цілу буржуазну контр-революційну еміграцію, обеззброює радянські частини й робітничу Червону гвардію. Стан був такий, що самовизначення української нації зробилося замовизначенням буржуазії й кулацтва проти революційного руху й проти Радянської Влади в Росії. З одного боку, проти Центральної Ради провадили енергійну класову війну внутрішні комуністи, а з другого, пам'ятаючи слова Леніна, що «в певних умовах війна може бути необхідною», Радянська Росія з метою самозабезпечення, щоб попередити й розбити контр-революційну змову Центральної Ради з білим генералом Каледіним, змушена була оголосити війну Центральній Раді.

Зараз, при диктатурі пролетаріату, ми бачимо Україну, як одну зі складових частин Союзу Радянських Республік, визначену не лише культурно, але й політично.

Ось якою є платформа Леніна в національному питанні. Взявши основні положення, керуючі принципи у Маркса й Енгельса, Ленін надав

їх форму й зміст закінченої революційної науки. Поскільки Ленін вважав національну справу колосальною по її значінню в розвитку світового революційного руху, можна дізнатися хоч би з того, що коли була для того можливість, Ленін завжди виступав доповідачем на з'їзді партії, беручи найживавішу участь в дискусіях по національному питанню. Тільки завдяки Леніну комуністична партія не тільки могла висунути національне питання, але й взяти твердий курс на здійснення його. Ніхто з проводарів комуністичної партії ніколи так не підкреслював свого великоруського походження, бажаючи відзначити рівно значіння інших націй, що населяють Радянський Союз.

Ніхто з такою силою не виступав проти російських комуністів, що вважали російську націю за «сразкову», проти «русотяпства», проти недоглядів в національній політиці Радянської Влади.

Єдність з селянством всіх націй ССРР та ідейне керівництво національно-революційним рухом всіх пригнічених націй Сходу проти імперіалістичного Заходу—ось наслідок національної політики Радянської Влади і Комуністичної Партії, скерованої Леніним.